

Interlingvistikaj Kajeroj

Articles | Articoli | Artikoloj

5 luglio 2011

L'influenza del Volapük di Schleyer su Zamenhof (1879-1887)

La influo de la lingvo Volapuko de Schleyer sur Zamenhof (1879-1887)

Roberto Tresoldi

ABSTRACT. Dopo aver analizzato storia e caratteristiche del movimento sorto attorno alla lingua pianificata Volapük, si sono studiati i rapporti tra le due comunità e, in particolare, il mutevole atteggiamento dell'autore dell'Esperanto, L. L. Zamenhof, passato da posizioni assai critiche a posizioni di alta stima nei confronti dell'inventore del Volapük, Johann Martin Schleyer. Utilizzando documenti storici significativi e analizzando alcuni elementi della struttura grammaticale delle due lingue, si è cercato inoltre di individuare in quali momenti e in che misura sia possibile riconoscere un influsso esercitato dal Volapük sull'Esperanto. Si prendono in considerazione due possibili ipotesi (una delle quali ormai tradizionale) e se ne presenta una terza atta ad armonizzare i dati contrastanti delle prime due. Secondo quest'ultima, l'Esperanto avrebbe subito un influsso del Volapük almeno in due periodi differenti: uno più marcata al momento della comparsa del Volapük, studiato e analizzato da Zamenhof, e uno più superficiale in un periodo successivo, intorno al 1884-1885.

RESUMO. Analizinte historion kaj karakterizojn de la movado, kiu formiĝis ĉirkaŭ la planlingvo Volapuko, oni pristudis la rilatojn inter la du komunumoj kaj, ĉefe, la ŝanceliĝantan sintenon de la aŭtoro de Esperanto, L. L. Zamenhof, rilate la ellaborinton de Volapuko, pastron Johann Martin Schleyer. Zamenhof transiris fakte de tre kritika sinteno al sinteno de alta estimo. Utiligante kelkajn gravajn historiajn dokumentojn, kaj analizante kelkajn elementojn de la gramatika strukturo de ambaŭ lingvoj, oni ankaŭ klopodis malkovri en kiuj momentoj, kaj kigrade, oni povas rekoni influon de Volapuko sur Esperanto. Oni konsideras du eblajn hipotezojn (el inter kiuj, la unua esta jam tradicia) kaj oni fine prezentas trian hipotezon, kiu klopodas harmoniigi la diferencojn de la du unuaj. Laŭ ĉi tiu hipotezo, Esperanto ricevis influon de Volapuko almenaŭ en du malsamaj periodoj, pli profundan je la apero de Volapuko, lingvo, kiun Zamenhof lernis kaj analizis, kaj pli supraĵan en pliposta periodo, ĉirkaŭ 1884-1885.

Bilingual original text / Dulingva originalo.

1 Introduziona / Enkonduko

Nel penultimo decennio del XIX secolo Zamenhof scrisse per la rivista *La Esperantisto* alcuni articoli sul *Volapük* (letteralmente: 'lingua del mondo') e sul suo autore, padre Johann Martin Schleyer. Leggendo la sua analisi del *Volapük*, si riscontra un particolare atteggiamento nei confronti di questa lingua e del suo autore che può lasciare imbarazzato il lettore di oggi: perché in quegli articoli egli esprimeva un'opinione così dura e tagliente sul *Volapük*? Si trattava di semplice antagonismo o, forse, della consapevolezza che, a causa del *Volapük* e delle sue caratteristiche essenziali, si sarebbe persa una valida occasione per introdurre utili argomentazioni a favore di una lingua internazionale pianificata?

Il fatto desta ancor maggior stupore se si considera che vent'anni più tardi, durante la conferenza d'apertura di un congresso esperantista, Zamenhof parlava invece in modo assai favorevole di Schleyer e del suo tentativo di creare, introdurre e diffondere una lingua internazionale. Lo stesso atteggiamento è presente anche in diversi altri suoi scritti e nella sua importante opera *Esenco kaj Estonteco de la Ideo de Lingvo Internacia (Essenza e futuro dell'Idea di lingua internazionale)*¹.

2 Storia del Volapük / Historio de Volapuko

La storia del *Volapük* ha, a suo modo, del prodigioso: il suo autore, Johann Martin Schleyer, sacerdote cattolico a Baden (Germania), fu in grado di crearla ed introdurla nel corso di poco tempo (a partire dal 1879); da allora, la lingua, la fama dell'autore e l'idea di una lingua internazionale si diffusero assai rapidamente. Anche se non si può asserire, come sosteneva la propaganda di allora, che nel corso di solo qualche anno da 200.000 a 1.000.000 di persone avessero studiato la lingua (ci si potrebbe infatti domandare: in che misura? sarebbe forse più onesto dire che un numero così elevato di persone venne a contatto

En la antaŭlasta jardeko de la 19a jarcento, Zamenhof skribis kelkajn artikolojn pri Volapuko (laŭlitere Lingvo de la Mondo) kaj ĝia aŭtoro, pastro Johann Martin Schleyer, en la revuo *La Esperantisto*. Legante lian tiaman analizon pri Volapuko, oni rimarkas apartan sintenon al tiu lingvo kaj al ĝia aŭtoro, kiu iomete pensigas onin: kial li, en tiuj artikoloj, esprimis tiel akran kaj tranĉantan opinion pri Volapuko? Ĉu temis pri simpla ĵaluzo, aŭ, eble, pri la konscio ke, kaŭze de Volapuko kaj ĝiaj esencaj trajtoj, oni perdis valoran eblecon enkonduki taŭgan argumentadon favore al internacia planlingvo?

Tio estas des pli miriga, se oni konsideras, ke dudekon da jaroj pli malfrue, dum la enkonduka parolado en Esperanta Kongreso, li nekredeble favore parolis pri Schleyer kaj lia penado krei, enkonduki kaj disvastigi internacian lingvon. Tute same okazas en pluraj aliaj verkoj kaj, ĉefe, en lia grava verko *Esenco kaj estonteco de la Ideo de Lingvo Internacia*².

La historio de Volapuko estas iasence miriga: ĝia aŭtoro, Johann Martin Schleyer, katolika pastro en Baden (Germanio), kapablis krei kaj enkonduki ĝin en la daŭro de malmulte da tempo (ekde 1879): ekde tiam, la lingvo, la famo de la aŭtoro kaj la ideo de internacia lingvo disvastiĝis fulmrapide. Kvankam oni ne povas aserti, ke, kiel informadis tiama propagando, en la daŭro de nur kelkaj jaroj 200.000 homoj - ĝis unu miliono - eklernis la lingvon (jes ja, oni povus tuj sin demandi: ĝis kia nivelo? Eble pli honeste estus diri, ke tiom da homoj konatiĝis kun Volapuko...), sed sendube multaj okupiĝis pri ĝi.

con il Volapük), tuttavia furono in molti ad occuparsi di essa.

Diamo di seguito alcune informazioni essenziali. Nel 1879 (maggio) M. Schleyer cominciò a pubblicare la sua grammatica a puntate sulla rivista cattolica Sionsharfe nella cittadina di Litzelstein (Baviera); nel 1880 la grammatica venne pubblicata sotto forma di libro col titolo "Volapük. Die Weltsprache" (Il Volapük, la Lingua del Mondo)³; nel 1884 ebbe luogo il primo congresso volapukista a Friedrichshafen; nel 1887 (in agosto, quindi quasi in contemporanea con la pubblicazione della prima grammatica di Esperanto *Unua Libro por Rusoj* di L.L. Zamenhof) fu organizzato il secondo congresso volapukista a Monaco (Germania); infine, nel 1889, l'anno dell'apogeo del movimento volapukista, ebbe luogo a Parigi il terzo (e ultimo) congresso volapukista⁴.

Club volapukisti furono aperti in ogni luogo, migliaia di persone studiarono la lingua internazionale appena introdotta, sostenendola ovunque con entusiasmo e fervore quasi religioso. Da parte sua Schleyer, con grande intelligenza, fu in grado - anche se con metodi dittatoriali - di organizzare ed entusiasmare le persone. Si fondarono organizzazioni e comitati e si avviò uno sport che fu in seguito assai apprezzato anche dagli esperantisti: l'organizzazione di congressi.

Ma fu proprio allora che emersero le gravi manchevolezze della lingua: in primo luogo, la sua totale dipendenza da Schleyer, che la considerava di sua proprietà. Questo era tuttavia solo uno dei motivi della sorte infelice del movimento volapukista: il Volapük era (ed è) un progetto molto interessante, ben strutturato, tuttavia con un vocabolario solo apparentemente a posteriori ma, in realtà, in gran parte, a priori: i suoi caratteri naturali sono stati modificati al punto di renderli quasi sempre irriconoscibili anche da parte dei parlanti delle lingue (essenzialmente inglese e tedesco) dalle quali erano state tolte

Oni donas ĉi tie kelkajn bazajn informojn. En 1879 (majo) J. M. Schleyer, ekpublikigis sian gramatikon poparte en la katolika revuo Sionsharfe, en urbeto Litzelstein (Bavario); en 1880 la gramatiko estis eldonita kiel libro, titolita Volapük. Die Weltsprache (Volapuko. La mondo-lingvo)⁵; en 1884 okazis la unua volapuka kongreso en Friedrichshafen; en 1887 (en aŭgusto, do preskaŭ samtempe kun la eldono de la Unua Libro por Rusoj de Zamenhof), okazis la dua volapuka kongreso en Munkeno (Germanio); fine, en 1889 okazis la tria (kaj lasta) volapuka kongreso, en Parizo⁶.

Ĉie ajn malfermiĝis volapukaj kluboj, kaj miloj kaj miloj eklernis la novenkondukitan internacian lingvon, kaj kun entuziasmo kaj religia sinteno favoris ĝin ĉie ajn. Siaflanke, Schleyer, kun granda inteligento, kapablis - iel diktatorece - bone organizi kaj entuziasmigi homojn. Kreiĝis organizaĵoj, komitatoj kaj oni komencis sporton, tre ŝatatan ankaŭ inter la esperantistoj: la organizado de internaciaj kongresoj.

Sed ĝuste tiam montriĝis la gravaj mankoj de la lingvo: unue, ĝia totala dependeco de Schleyer, kiu konsideris ĝin sia propraĵo. Sed tio estas nur unu el la kialoj de la malfeliĉa vivo de volapukismo: esence, Volapuko estis (kaj estas) tre interesa projekto, bone strukturita, tamen kun vortaro nur finte aposterioreca, sed vere, grandparte, aprioreca... fakte, ĝiaj natur-ecaj trajtoj estas tiel dramatike kriplitaj, ke ili preskaŭ neniam facile rekoneblas eĉ fare de la parolantoj de la lingvoj (esence angla kaj germana) el kiuj oni tiris la radikojn de la vortaro.

le radici del vocabolario.

Quando si uniscono radici e affissi, si formano parole lunghe, complicate, difficilmente comprensibili - cosa che le rende inadatte sia per parlare dei temi della vita di ogni giorno, sia per trattare di temi più complessi. In effetti il Volapük non era stato inventato - inizialmente - per servire da mezzo di comunicazione orale: era opinione diffusa che si dovesse utilizzarlo soprattutto nella corrispondenza e non come lingua parlata - per quanto non si escludesse del tutto anche questa possibilità. Il diploma di insegnante di Volapük era dato da Schleyer a persone che fossero state in grado di scrivere un lungo articolo (7-8 pagine) senza errori e non era previsto un esame orale.

In un periodo in cui gli uomini cominciarono a viaggiare con maggior frequenza rispetto al passato, per mezzo di navi a vapore, treni e, solo dopo qualche anno, anche in automobile, una lingua internazionale utile solo per iscritto non poteva soddisfare tutti coloro che erano interessati a uno strumento di comunicazione linguistica internazionale.

Suscita interesse il fatto che i due primi congressi internazionali dei volapukisti (nel 1884 e nel 1887), nonostante fossero capaci di motivare gli adepti e facessero registrare una partecipazione significativa, utilizzassero come lingua di lavoro... il tedesco! Proprio per questo motivo, nel corso del secondo congresso, si prese la decisione solenne di tenere i lavori del terzo congresso (nel 1889) esclusivamente nella lingua internazionale Volapük.

Al tempo stesso erano già comparsi problemi in merito alla proposta di alcune riforme della lingua: il Volapük, per quanto cercasse di razionalizzare il sistema linguistico delle lingue naturali, dava un ruolo particolare al sistema della declinazione ed ad una struttura verbale che ne rendeva assai difficile l'utilizzo pratico. Alcune autorità del movimento, come, per esempio, il volapukista e accademico Au-

Kiam oni kunmetas radikojn kaj afiksojn, formiĝas vortoj longaj, komplikaj, malfacile kompreneblaj - kio maltaŭgigas ilin por interparolo pri ĉiutagaĵoj aŭ pri komplikaj temoj. Fakte Volapuko ne estis unue inventita por servi kiel parola interkomprenilo: estis disvastigata opinio, ke oni devas utiligi ĝin ĉefe en korespondado, kaj ne kiel parolan lingvon - kvankam oni ne forigis tute ĉi tiun eblecon. La diploma de Instruisto de Volapuko estis disdonata fare de Schleyer al homoj, kiuj kapablis verki longan artikolon (7-8 paĝan) sen eraroj kaj oni ne antaŭvidis parolan ekzamenon.

En epoko, en kiu homoj komencis vojaĝi pli ofte ol antaŭe, pere de vaporŝipoj, trajnoj, kaj, post kelkaj jaroj, pere de aŭtomobiloj, lingvo internacia utila nur skribe ne povis kontentigi ĉiujn interesigaĵojn pri internacia lingva komunikilo.

Estas interese konsideri, ke la du unuaj internaciaj kongresoj de la Volapukistoj (en 1884 kaj en 1887) estis tre motivigaj kaj havis sufiĉe multenombrian partoprenon sed... la laborlingvo estis la germana! ĝustetial, dum la dua kongreso, oni firme decidis, ke la tria kongreso (kiu okazis en 1889), estos devige en la internacia lingvo Volapuko.

Samtempe, jam ekaperis problemoj rilate la proponitajn reformojn de la lingvo: Volapuko, fakte, kvankam klopodis raciigi la lingvosistemon de naturaj lingvoj, pligravigis deklinacion, kaj verban strukturon, kiuj vere malfaciligas ĝian praktikan utiligon. Kelkaj el la aŭtoritatuloj de la movado, kiel, ekzemple, la volapukista akademiano Auguste Kerkhoffs, tute favoris reformojn en la lingvo - kion Schleyer tute

guste Kerkhoffs, erano a favore di alcune riforme della lingua - cosa che incontrava la totale disapprovazione di Schleyer.

Giungiamo infine al terzo (e ultimo) congresso volapukista: finalmente i volapukisti avrebbero avuto la possibilità di comprendersi anche oralmente. In verità, questo era forse il loro sogno, ma, nei fatti, fu così solo in modo molto parziale.

In seguito alle ricerche condotte sui documenti del periodo si può oggi asserire che non è vero, come hanno invece sostenuto alcuni (soprattutto di parte esperantista) in passato, che durante il congresso i partecipanti non fossero per nulla in grado di capirsi a vicenda. Alcune testimonianze della stampa dell'epoca informano che in quel congresso tutti parlavano Volapük - persino i portieri e i camerieri - cosa che conferma come questa lingua potesse in qualche modo essere parlata, per quanto con difficoltà. Non si dovrebbe tuttavia esagerare l'effettiva efficacia della comunicazione durante il congresso, come fecero invece, all'epoca, i volapukisti, sull'onda dell'entusiasmo tipico dei primi momenti pionieristici.

Abbiamo un esempio dell'assai maggior difficoltà d'utilizzo orale del Volapük rispetto all'Esperanto nella descrizione dell'incontro avvenuto tra Grabowski⁷ e Schleyer, da una parte, e tra Grabowski e Zamenhof, dall'altra: nel primo caso, per l'insufficiente capacità di esprimersi oralmente in Volapük dell'inventore della lingua, Schleyer, i due uomini, per capirsi, furono costretti ad utilizzare il tedesco; nel secondo incontro, Grabowski e Zamenhof furono invece in grado di interloquire in Esperanto molto bene, con scioltezza e facilità⁸.

Per semplificare il Volapük e renderlo più utilizzabile e più facilmente pronunciabile, ebbe luogo una serie di lotte violentissime tra persone che avevano opinioni assai diverse su come riformare la lingua. Ciò che capitò a Kerkhoffs è esemplificativo della situazione che si era ve-

kontraŭis.

Oni konsideru nun la trian (kaj lastan) volapukistan kongreson: finfine la volapukistoj havis la eblecon sin komprenigi ankaŭ parole. Nu, tio eble estis ilia revo sed, praktike, tio okazis nur etparte.

Post esploro pere de tiamaj dokumentoj oni povas aserti, ke ne veras, ke tiam la volapukistoj, dum la kongreso, tute ne kapablis kompreni sin reciproke, kiel pluraj homoj (ĉefe esperantistoj) supozis en la pasinteco. Kelkaj raportaĵoj de tiam preso informas, ke en tiu kongreso ĉiuj parolis Volapukon - "eĉ la pordistoj kaj la kelneroj"- kaj oni povas do aserti, ke tiu lingvo, iasence, povis esti parolata - kvankam kun pluraj malfacilaĵoj. Oni ne devas, tamen, troigi la efikecon de la komunikado dum la kongreso, kiel fanfaronadis tiam la volapukistoj - tipa sinteno, kiu prezentas sin sur la ondo de la entuziasmo de la unuaj pioniraj momentoj.

Ni havas tipan ekzemplon pri la ege malfacila parolebleco de Volapuko - sekompare kun Esperanto - en la priskribo de la renkonto inter Grabowski⁹ kaj Schleyer, unuflanke, kaj Grabowski kaj Zamenhof, aliflanke: en la unua okazo, pro la nesufiĉa parolkapablo de la inventinto de Volapuko, Schleyer, la du homoj devis utiligi la germanan lingvon por kompreni sin reciproke; en la dua renkonto, Grabowski kaj Zamenhof tute bone, senpere kaj facile povis interparoli en Esperanto¹⁰.

Por simpligi Volapukon, kaj igi ĝin pli facile utiligebla kaj elparolebla, ekestis terura batalo inter homoj, kiuj havis tute malsamajn opiniojn pri kiel reformi la lingvon. La travivaĵoj de Kerkhoffs dum la tria kongreso estas tipa ekzemplo pri tiama situacio: li estis direktoro de la Akademio,

nuta a creare proprio durante il terzo congresso: direttore dell'Accademia, nel congresso era stato eletto presidente della stessa istituzione - cosa sulla quale Schleyer non fu affatto d'accordo, al punto che non riconobbe le decisioni dell'Accademia.

Così, l'atteggiamento di Schleyer nei confronti del Volapük (si riteneva l'unico possessore della lingua), l'incapacità del sistema linguistico della Lingua del Mondo di creare in modo produttivo nuove parole (diritto che si era arrogato il solo Schleyer), l'impossibilità di usare la lingua nella pratica, perché inadatta ad essere parlata e non matura a sufficienza per traduzioni di ogni tipo¹¹, ebbero un ruolo importante nella fine del movimento volapukista.

Riassumendo le conclusioni alle quali si è giunti dopo il nostro lavoro di ricerca, si può confermare che, anche se non è affatto provato che un milione di persone studiò il Volapük nel corso di così poco tempo, la Lingua del Mondo ebbe un successo insperato: corsi pubblici (ai quali parteciparono anche 2000 persone alla volta); corsi interni ad aziende e grandi magazzini, come i Grands Magasins du Printemps, che esponevano poi in vetrina il cartello Volapükon (si parla Volapük); giornali che trattarono in termini entusiastici della lingua; associazioni e scienziati che si espressero a favore del Volapük; la Wiener Allgemeine Zeitung pubblicò addirittura un corso di Volapük per i lettori a partire dal 25 aprile del 1887¹³.

L'arrivo dell'Esperanto, la cui diffusione ed influenza tra i volapukisti si fece sempre più consistente a partire dal 1888, contribuì, in qualche modo, a dare la spallata finale al disgregarsi del movimento volapukista quando, dopo il congresso del 1889, caratterizzato da tensioni interne, divisioni e problemi linguistici, esso sembrò apportare quei vantaggi di semplicità e facilità d'uso che mancavano al Volapük, insieme ad un sistema che consentiva di semplificare l'evoluzione della lingua, non

kaj li estis elektita dum la kongreso Prezidanto de la Akademio mem - io, kion Schleyer tute ne aprobis, ne rekonianta la decidojn de la Akademio.

Tiel, la sintenon de Schleyer al Volapuko (temis pri lia absoluta propraĵo), la nekapablo de la lingvosistemo de la Lingvo de la Mondo mem produktive krei novajn vortojn (rajto kiu apartenis nur al Schleyer), kaj la praktika neuzebleco de la lingvo, kiu estis samtempe netaŭga por parolo kaj nematura por ĉiuspecaj tradukoj¹², havis gravan rolon en la disfalo de la volapukista movado.

Por resumi la konkludojn, al kiuj oni venis post nia enketlaboro, oni povas konfirmi, ke, kvankam ne estas pruvite ke miliono da homoj lernis Volapukon en la daŭro de tiel malmulte da tempo, la Lingvo de la Mondo atingis ne atenditan sukceson: publikaj kursoj (en kiuj partoprenis ĝis 2000 homoj po kurso); internaj kursoj organizitaj de firmaoj kaj ĝeneralaj magazenoj, kiel Grands Magasins du Printemps, kiuj poste montris en montrofenestroj la ŝildon Volapükon (oni parolas Volapukon); gazetoj, kiuj pritraktis entuziasme la lingvon; asocioj kaj scienculoj, kiuj pledis por Volapuk; la Wiener Allgemeine Zeitung eĉ publikigis volapukan kurson por legantoj ekde la 25a de aprilo 1887¹⁴.

La alveno de Esperanto, kies disvastiĝo kaj influo inter volapukistoj fariĝis pli grava ekde 1888, agis, iasence, kiel fina ŝultropuŝo kontraŭ la diseriĝanta volapukista movado kiam ĝi, post la kongreso en 1889, karakterizita de internaj tensioj, disdividoj kaj lingvaj problemoj, laŭŝajne disponigis avantaĝojn, kiel simpleco kaj facileco de utiligado, kiuj mankis al Volapuko, kune kun sistemo, kiu ebligis la simpligon de la evoluado de la lingvo, ne plu submetita al la diktatoreca volo de ununura homo.

più soggetta al volere dittatoriale di un solo uomo.

Sappiamo cosa avvenne: molti adepti del Volapük divennero esperantisti - anzi, alcuni dei maggiori sostenitori dell'Esperanto degli anni a seguire avevano rivestito ruoli importanti nei circoli del Volapük¹⁵

3 Zamenhof sul Volapük - articoli ne La Esperantisto / Zamenhof pri Volapuko - artikoloj en La Esperantisto

Tra il 1889 e il 1890 fu pubblicato nella rivista *La Esperantisto* (L'esperantista) - in tedesco e in Esperanto - un articolo sul Volapük. Le puntate dell'articolo (che non fu terminato) comparvero negli anni 1889 (pagine 2-6) e 1890 (pagine 24-27 e 37-38)¹⁷. Ne riportiamo di seguito alcuni passi:

In quel momento del dibattito [il grande interesse di quegli anni per una lingua mondiale, come conseguenza delle proposte e delle discussioni pubblicate in diversi giornali], dieci anni fa fu proposta al pubblico una lingua inventata chiamata Volapük. Il mondo, allora, era, in verità, già pronto per una lingua mondiale e attendeva con impazienza che, dopo tutti i progetti e le prove teoriche, si presentasse alla fine qualcosa di pronto; quando il signor Schleyer disse: Ecco, qui avete bell'e pronta una lingua mondiale, venite e lavorate!, un massa di idealisti si precipitò ciecamente a questo annuncio, senza chiedersi cosa si dava loro sotto il nome di lingua del mondo, se si trattava di una lingua veramente in grado di facilitare la comunicazione internazionale e se poteva diventare veramente, un giorno, una lingua per tutto il mondo, oppure se si trattava solo di un usurpatore che, senza diritto, si era appropriato di un nome che non le apparteneva. (1889, pagine 2-6)¹⁹.

Particolarmente interessante è la parola utilizzata: usurpatore, chiaro indizio della forte reazione psicologica di Zamenhof. Non dobbiamo in effetti dimenticare che una delle conseguenze dello sviluppo del movimento del tempo a favore del Volapük fu la difficoltà che incontrò

Oni ja scias, kio fakte okazis: multe da volapukistoj fariĝis esperantistoj - kaj kelkaj el postaj plej bonaj subtenantoj de Esperanto estis, fakte, antaue, altrangaj membroj de volapukistaj rondoj¹⁶.

Inter 1889 kaj 1890 aperis en la revuo *La Esperantisto* artikolo - en la germana lingvo kaj en Esperanto - pri Volapuko. La artikolo aperis en la jaroj 1889 (paĝoj 2-6) kaj 1890 (paĝoj 24-27 kaj 37-38)¹⁸. Jen kelkaj eltirajoj el tiu (ne finita) artikolo.

Ĉe tia staro de la demando [tio estas, la granda intereso pri lingvo tutmonda en tiuj jaroj, sekve de la proponoj kaj diskutoj de pluraj homoj] al la publiko antaŭ 10 jaroj estis proponita arta lingvo sub la nomo <Volapük>. La mondo estis ja sufiĉe preparita por lingvo tutmonda kaj atendis senpacience, ke post ĉiuj teoriaj projektoj kaj provoj oni prezentu al ĝi fine ion pretan; kaj kiam sinjoro Schleyer diris: <Jen vi havas pretan lingvon tutmondan, venu kaj laboru!> - tiam amaso da idealistoj sin ĵetis al ĉi tiu voko blinde kaj tute ne demandante sin, kion oni donis al ili sub la nomo de lingvo tutmonda, ĉu ĝi estas efektive lingvo faciliganta la interkomunikiĝon internacian kaj ĉu ĝi povas efektive iam fariĝi lingvo tutmonda, aŭ ĝi estas nur uzurpatoro, kiu tute sen rajto kaj fondo alprenis nomon ne apartenantan al ĝi. (1889, paĝoj 2-6)²⁰.

Estas tre interesa la esprimo: "uzurpatoro", indiko pri tre forta psikologia reago fare de Zamenhof. Oni ne forgesu, fakte, ke unu el la unuaj konsekvencoj de tiama disvolviĝo de la volapukista movado estis la malfacilaĵoj, kiujn travivis Zamenhof por eldoni sian Unuan libron:

Zamenhof nel pubblicare il suo Unua libro: ogni volta che cercava di darlo alle stampe, la risposta era la stessa: Ma c'è già il Volapük!

Grazie alla favorevolissima predisposizione degli animi, all'energia assai ammirevole e lo-devole dell'autore del Volapük e di alcuni amici di questa lingua e, ancora, grazie ad un uso molto intelligente della pubblicità, il Volapük si è fatto molti amici che, dopo aver trovato una qualche via che prometteva loro di raggiungere l'obbiettivo, si sono incamminati su di essa, senza chiedersi, nei momenti di maggior euforia, se avevano scelto la buona strada oppure se si erano sviati²¹.

Come abbiamo indicato in precedenza, la posizione di forza del Volapük ha in effetti frenato, in un primo momento, la diffusione dell'Esperanto; tuttavia, dopo poco tempo le buone qualità dell'Esperanto furono in grado di attirare l'attenzione di gruppi sempre più ampi di persone:

Per quanto sembrasse che il campo fosse ormai del tutto occupato e che non rimanesse più posto per reclutare degli adepti, la lingua Esperanto ebbe moltissimi amici, il cui numero continuava a crescere senza interruzione. Questi amici vengono da due gruppi inaspettati: molti degli indifferenti (...) sono diventati amici grandissimi della lingua Esperanto, perché hanno visto che essa è veramente una lingua pratica, in grado di portare un'utilità totale, una lingua con un futuro; (...) molti altri influenti voapukisti, troppo legati al Volapük e privi del coraggio necessario a passare pubblicamente dalla nostra parte, mi hanno confessato di vedere nell'Esperanto la sola e la miglior strada per raggiungere il nostro obiettivo, e corrispondono benissimo in questa lingua²³.

Leggendo il testo di Zamenhof ci si rende conto di come i motivi, in base ai quali egli non approvava il Volapük, non fossero gelosia o il desiderio di diventare famoso come riformatore, ma soltanto la convinzione che il Volapük non fosse il rimedio mediante il quale raggiungere l'obbiettivo

ĉiufoje, kiam li klopodis eldonigi sian libron, la respondo estis: "Jam ekzistas Volapuko!".

Danke la tre favoran staton de la animoj, danke la tre laŭdindan kaj mirindan energion de la aŭtoro de Volapük kaj de kelkaj ĝiaj amikoj, kaj ankoraŭ danke la tre lerte uzatan reklamon, Volapük trovis multajn amikojn, kiuj trovinte unu fojon ian vojon, kiu promesis konduki ilin al nia celo, ekiris sur tiu vojo, tute ne demandante sin en la minutoj de flameco, ĉu ili efektive elektis la bonan vojon aŭ dekliniĝis flanken²².

Kiel indikite antaŭe, la forta pozicio de Volapuko fakte bremsis unuamamente la disvastigon de Esperanto, sed post malmulte da tempo la bonaj kvalitoj de Esperanto kapablis interesi pli grandajn homgrupojn:

Malgraŭ ke la tuta kampo ŝajne estis jam okupita kaj ne restis jam kie ricevi partizanojn, la lingvo Esperanto baldaŭ ricevis multegon da amikoj, de kiuj la nombro konstante kaj senhalte kreskas. Tiuj ĉi amikoj venas de la ambaŭ flankoj, de kiuj oni ŝajne neniun povis atendi: multaj el la indiferentuloj (...) fariĝis varmegaj amikoj de la lingvo Esperanto, ĉar ili vidis, ke ĝi estas lingvo efektive praktika, alportanta senkondiĉan utilon kaj havanta estontecon; (...) multaj aliaj influaj volapukistoj, kiuj estas ankoraŭ tro kunligitaj kun la Volapük kaj ne havas ankoraŭ la kuraĝon transiri sur nian flankon publike, konfesis al mi, ke ili vidas en Esperanto la solan kaj la plej bonan vojon por atingi nian celon, kaj ili korespondas tre bone en tiu ĉi lingvo²⁴.

Legante la tekston de Zamenhof, oni komprenas, ke la kialoj, pro kiuj li ne aprobis Volapukon, ne estis stulta ĵaluzo aŭ deziro famiĝi kiel reformatoro, sed tutsimple la konvinko, ke Volapuko ne estas la rimedo per kiu atingi la komunan celon de monda lingvo:

comune di una lingua mondiale:

Se potessi credere che il Volapük avesse anche la minima possibilità di diventare la lingua del mondo, non mi farei avanti con un nuovo sistema solo perché mi sembra migliore; opterei con tutta l'anima per il Volapük, nonostante il suo lessico arbitrario e difficile e la cacofonia dei suoi suoni" e ancora "anche ora, pur di mantenere una santa unanimità, getterei via con grande piacere il mio lavoro e sposerei la causa del Volapük, se solo potessi credere che il Volapük, nella sua forma attuale o in una forma migliorata, avesse anche la minima possibilità di raggiungere l'obbiettivo.²⁵

Nella continuazione dell'articolo (1899, pag. 9-12) la sua analisi diventa più approfondita e ancora più tagliente:

Cos'è il Volapük? Una lingua artificiale ideata in modo arbitrario, che nessuno al mondo capisce e mediante la quale nessuno può comunicare²⁷.

Più avanti nella trattazione Zamenhof analizza i tratti caratteristici del Volapük, sulla base di: 1) eufonia (e Zamenhof trova la lingua cacofonica); 2) facilità di pronuncia (e trova che, a causa dei suoni ä ö ü, difficilmente distinguibili, essa sia difficile da pronunciare); 3) naturalezza e vitalità. Su questi aspetti si esprime in modo assai critico:

Il genio del signor Schleyer non ha ritenuto necessario fare alcuna prova pratica con ciò che ha pensato e il Volapük è completamente defunto: ci si può scrivere, ma quasi nessuno può parlarlo, perché nel parlato diverse parole sono così simili le une alle altre e ci si trova davanti a un tale selvaggio insieme di diverse parole ed elementi di parole, che anche il miglior volapükista non sarebbe in grado di orientarsi in questo selvaggio labirinto. Così, fino ad oggi, pochissimi possono parlare Volapük, per quanto esso esista da ormai dieci anni, mentre nella lingua Esperanto, che esiste pubblicamente da non più di due anni, i suoi amici possono già ora spesso e con piacere discutere. Questo dipende dal fatto che non si è ritenuta pronta la lingua Esperanto se non dopo aver fatto con

Se mi povus kredi, ke Volapük havas eĉ la plej malgrandan eblon fariĝi iam lingvo de la mondo, mi neniam elpaŝus kun nova sistemo nur tial, ke ĝi estas en miaj okuloj pli bona; per mia tuta animo mi aliĝus al la Volapük, malgraŭ ĝia arbitra kaj malfacila vortaro, malgraŭ la sovaĝeco de ĝiaj sonoj".[Kaj en alia punkto:] "eĉ nun ankoraŭ, por la sankta unuanimeco, mi kun granda plezuro forĵetus mian laboron kaj aliĝus al la Volapük, se mi povus kredi, ke Volapük, en ĝia nuna aŭ en formo plibonigita, havas eĉ la plej malgrandan eblon atingi la celon²⁶.

En la daŭrigo de la artikolo (1889, paĝoj 9-12) lia analizo fariĝas pli profunda kaj tranĉanta:

Kio estas Volapük? Ĝi estas arta kaj arbitre elpensita lingvo, kiun neniun en la mondo komprenas, kaj per kiu vi kun neniun povas komunikiĝi²⁸.

Pli poste en la pritraktado, Zamenhof analizas la karakterizajn trajtojn de Volapük, surbaze de: 1) bonsoneco (kaj Zamenhof trovas ĝin tute ne bonsona); 2) elparolebleco (kaj li trovas, ke ĝi, ankaŭ kaŭze de malfacile distingeblaj ä ö ü sonoj estas malbone elparolebla); 3) natureco kaj vivokapablo. Pri tio li tre kritikeme skribas:

La genio de sinjoro Schleyer ne trovis necesa fari kun sia elpensaĵo iajn provojn praktikajn, kaj Volapük restis tute morta; en ĝi oni povas skribi, sed preskaŭ neniun povas en ĝi paroli; ĉar en la elparolado diversaj vortoj (...) estas tiel similaj unu je la alia, kaj oni renkontas tian sovaĝan kunmetadon de diversaj vortoj kaj vortaj partetoj (...), ke la plej bona volapükisto ne povos sin orienti en tiu ĉi sovaĝa labirinto. Tiel en Volapük ĝis hodiaŭ ankoraŭ tre malmultaj personoj povas paroli, malgraŭ ke ĝi ekzistas jam 10 jarojn, dum en la lingvo Esperanto, kiu ekzistas publike ne pli ol 2 jarojn, ĝiaj amikoj jam nun ofte kaj kun plezuro parolas inter si. Ĝi venas de tio, ke la lingvo Esperanto ne nomis sin preta, antaŭ ol kiam kun ĝi estis faritaj praktike multaj provoj de skribado kaj

*essa numerose prove pratiche di scrittura e di espressione orale*²⁹.

In un'altra parte dell'articolo (1890, pagine 25-27 e 1890, pagine 37-38) Zamenhof analizza due aspetti importanti del dibattito su Volapük ed Esperanto: la facilità della grammatica e le forme più brevi del Volapük. Secondo molti volapükisti, l'esperanto avrebbe, per così dire, 'rubato' dal Volapük l'idea della facilità della grammatica. Zamenhof, che ha sottolineato in più punti che aveva fatto evolvere la lingua in modo del tutto indipendente dal Volapük, scrive semplicemente che non sarebbe saggio costruire una lingua pianificata dotandola di una grammatica complicata... inoltre, la grammatica dell'Esperanto è senza dubbio molto più facile di quella del Volapük.

Per quanto riguarda la brevità, Zamenhof riconosce che il Volapük ha forme più brevi rispetto a quelle dell'Esperanto. In realtà anch'egli è del tutto a favore di forme brevi, ma non a costo di altri aspetti più importanti:

*Anche l'autore dell'Esperanto desiderava che le parole di questa lingua fossero le più brevi e che l'espressione dei pensieri fosse perlomeno così breve come nella lingua ebraica. Ma alcuni aspetti molto importanti non lo hanno aiutato nel realizzare il suo desiderio: le parole dovevano essere comprensibili, chiaramente distinguibili le une dalle altre nel parlato ed eufoniche; inoltre il numero di parole da studiare doveva essere il minore possibile*³¹.

Del resto la tendenza di Zamenhof è sempre stata quella di preferire forme più brevi, a condizione che il senso lo consentisse. In una lettera inviata il 7 maggio 1902 a Th. Cart, trattando dell'utilizzo dell'affisso <ad> egli sottolinea che "Ovunque il senso lo consenta, preferisco usare forme più brevi; così direi: "i cinque sensi sono l'udito (aŭdo), il gusto (gustumo)... ecc. (senza <ad>); ma è meglio: "I cinque sensi (sentoj) (senza <ad>, perché capacità) sono l'udito (aŭdado), il gusto (gustumado) (con <ad>, perché indicano un'azione

parolado³⁰.

En alia parto de la artikolo (1890, paĝoj 25-27 kaj 1890, paĝoj 37-38) Zamenhof analizas du gravajn aspektojn de la debato pri Volapuko kaj Esperanto: la facilecon de la gramatiko kaj la mallongecon de Volapuko. Laŭ multaj volapükistoj, Esperanto estis - se tiel diri - forŝtelinta de Volapuko la ideon de facileco de gramatiko. Zamenhof, kiu plurloke substrekiis, ke la lingvo estis de li evoluigita tute sendepende de Volapuko, simple skribas, ke estus nesaĝe konstrui artan lingvon enŝovante en ĝin komplikan gramatikon...aldone, la gramatiko de Esperanto estas sundube multe pli facila ol tiu de Volapuko.

Rilate mallongecon, Zamenhof rekonas, ke Volapuko havas pli mallongajn formojn, ol Esperanto. Fakte, li ankaŭ tute favoras mallongajn formojn, sed ne je la kosto de aliaj pli gravaj aspektoj:

*Ankaŭ la aŭtoro de la Esperanto deziris, ke la vortoj en tiu ĉi lingvo estu la plej mallongaj, kaj ke la esprimado de pensoj estu en ĝi almenaŭ tiel mallonga, kiel en la lingvo hebrea. Sed kelkaj tre gravaj aferoj malhelpis lin en la plenumo de sia deziro: la vortoj devis esti kompreneblaj, klare diferencaj en la parolado unu de la alia kaj bonsonaj, kaj la nombro de la vortoj ellernotaj devis esti la plej malgranda*³².

Cetere, Zamenhof ĉiam preferis utiligi mallongajn formojn, kondiĉe, ke la sencotio permesu. En letero sendita la sepan de majo 1902 al Th. Cart, pritraktante la utiligon de sufikso <ad>, li substrekas, "ĉie, kie la sencotio permesas, mi preferas formojn pli mallongajn; sekve mi dirus <la 5 sentoj estas la aŭdo, gustumo...> k.t.p. (sen <ad>); sed pli bone estus: <la 5 sentoj (sen <ad>, ĉar kapabloj) estas la aŭdado, gustumado (kun <ad> ĉar farado)³⁴.

continuata)³³.

In aggiunta a questo noto articolo su Esperanto e Volapük si può menzionare anche l'articolo: *Nuove lingue mondiali*, pubblicato nel numero 69 de *La Esperantisto* (pagine 17-20). Per quanto l'articolo non sia firmato da Zamenhof, esso è stato senza dubbio scritto da lui, come indicano il contenuto, lo stile e altri elementi (Zamenhof stesso chiarirà in seguito di essere l'autore). Quando Zamenhof scrive in merito ai progetti linguistici di una lingua mondiale, egli riassume la sua critica nei loro confronti in due punti:

“a) Una lingua non si crea in un’ora, né in un giorno, né in un anno, come pensano, da un punto di vista teorico, coloro che le progettano; di questo gli autori stessi si convincono non appena cercano di rendere reale il proprio progetto. Questa è la causa per cui tutte le nuove lingue fino ad ora annunciate (spesso con grande scalpore e pubblicità) sono rimaste e rimangono solo dei progetti e senza progredire di un solo passo.

b) Fino ad oggi solo il Volapük e l’Esperanto presentano dei sistemi linguistici elaborati con pazienza da anni. Gli autori di entrambe queste lingue hanno lavorato molto a lungo, con pazienza e dedizione, non sapendo l’uno dell’altro (l’autore dell’Esperanto venne a sapere dell’esistenza del Volapük solo quando l’Esperanto era già del tutto pronto e il Volapük era ancora poco diffuso); è stata solo la convinzione che non esistesse ancora nulla di simile che poté sostenere le loro forze (...)”³⁵

Si tratta di considerazioni molto interessanti, perché, in un certo senso, contraddicono quanto abbiamo letto prima sul Volapük: come mai Zamenhof nell'articolo precedente aveva sostenuto che una delle differenze tra le due lingue consisteva nel fatto che il Volapük non fosse stato utilizzato sufficientemente a lungo in prove e nella pratica prima di incamminarsi per il mondo?

Se si analizzano i documenti ci si rende conto che l'articolo precedente era sta-

Aldone al tiu famkonata artikolo pri Esperanto kaj Volapuko, oni povas menciigi ĉi tie ankaŭ la artikolon *Novaj lingvoj tutmondaj*, kiu aperis en la n-ro 69 de *La Esperantisto* (paĝoj 17-20). Kvankam la artikolo ne havas la subskribon de Zamenhof, ĝi estas laŭ enhavo, stilo kaj aliaj pruvoj (Zamenhof klarigos poste, ke li mem verkis ĉi tiun artikolon) tute zamenhova. Kiam Zamenhof skribas pri la lingvoprojektoj de lingvo tutmonda, li resumas sian kritikon pri ili en du punktoj:

“a) Lingvo ne estas kreata en unu horo, nek en unu tago, nek en unu jaro, kiel pensas teorie la projektantoj; en tio ĉi la aŭtoroj baldaŭ konvinkiĝas mem, kiam ili nur komencas la efektivaĵadon de sia projekto. Tio ĉi estas la kaŭzo, kial ĉiuj ĝis nun anoncintaj (ofte kun granda bruoj kaj reklamo) novaj lingvoj restis kaj restas nur projektoj, ne faris kaj ne faros eĉ unu paŝon plu.

b) Efektive pretajn, pacience kaj multjare prilaboritajn lingvajn sistemojn prezentas ĝis nun nur Volapük kaj Esperanto. La aŭtoroj de ambaŭ ĉi tiuj lingvoj pacience kaj ofereme laboris tre longan tempon, ne sciante unu pri la alia (la aŭtoro de Esperanto sciigis pri la ekzistado de Volapük nur tiam, kiam Esperanto estis jam tute preta kaj Volapük estis ankoraŭ tro malmulte disvastigita), kaj nur la penso ke nenio simila ankoraŭ ekzistas, povis subteni ilian energion (...)”³⁶

Ĉi tiuj rimarkoj estas tre interesaj, ĉar ili iasence kontraŭas tion, kion oni legis antaŭe pri Volapuko: kial do Zamenhof en la antaŭa artikolo substrekiis, ke unu el la diferencoj inter la du lingvoj kuŝas en tio, ke Volapük ne estis utiligata sufiĉe longe en provoj kaj praktiko, antaŭ ol iri eksteren, tra la mondo?

Analizante la dokumentojn, evidentiĝas, ke la antaŭa artikolo estis eldonita en la

to pubblicato negli anni 1889-1890, mentre quest'ultimo nel 1893 – il che significa che Zamenhof, nel frattempo, avrebbe potuto avere la possibilità di conoscere meglio la storia più antica del Volapük. La cosa non dovrebbe stupire, se si considera che già in quegli anni molti volapukisti erano passati all'Esperanto, portando con sé informazioni più precise sulla lingua e sul suo autore.

4 Destino del Volapük e nuovo atteggiamento di Zamenhof / Destino de Volapuko kaj nova sinteno de Zamenhof

Ma torniamo al periodo successivo: cosa era capitato, nel frattempo, al Volapük? Orbene, il movimento volapukista si era squagliato come neve al sole: le possibilità linguistiche offerte dall'Esperanto erano molto più interessanti di quelle del Volapük – lingua difficilmente pronunciabile, dalla grammatica complicata e con un vocabolario che poteva svilupparsi ed evolvere solo difficilmente...

Il Volapük non costituiva più un problema per gli esperantisti, nonostante il fatto che, in passato, molte persone avessero cercato di studiarlo. In realtà gli indubbi vantaggi dell'Esperanto non potevano essere superati dalla struttura linguistica del Volapük, affascinante ma inutilizzabile. La maggior parte dei volapukisti che intendevano rimanere fedeli all'idea di una lingua per il mondo intero aderirono al movimento esperantista. Si capisce, a questo punto, perché l'atteggiamento di Zamenhof nei confronti di Schleyer, del Volapük e dei volapukisti fosse del tutto diverso rispetto al periodo precedente.

Nelle relazioni tenute ai congressi internazionali di Esperanto emerge immediatamente come Zamenhof avesse un'opinione molto positiva su Schleyer: in primo luogo, per la scomparsa stessa del "problema Volapük"; quindi, forse, per incoraggiare i volapukisti che erano passati all'Esperanto; infine, per il riconoscimento dei meriti reali di Schleyer che, per primo, aveva aperto una via pratica all'idea del

jaroj 1889-1890, dum ĉi tiu artikolo en 1893: tio signifas, ke Zamenhof eble havis intertempe la eblecon plibone konatiĝi kun la plej frua historio de Volapuko. Tio vere ne estas miriga afero, sekonsidere ke, jam en tiuj jaroj, multaj volapukistoj estis transirantaj al Esperanto, kunportante kun si pliprecizajn informojn pri la lingvo kaj ĝia aŭtoro.

Ni revenu nun al pliposta periodo: kio okazis intertempe al Volapuko? Nu, la volapukista movado degelis kiel neĝo sub la suno: la lingvoeblecoj, kiujn disponigis Esperanto, estis ege pli allogaj, ol tiuj de Volapuko, kiu estis malfacile parolebla, grammatike komplika kaj vortare nur malfacile evoluigebla...

Volapuko ne plu estis problemo por la tiama esperantistaro, spite al la fakto, ke pluraj homoj estis klopodintaj ellerni ĝin en la pasinteco. Vere, la sendubaj avantaĝoj de Esperanto ne estis venkeblaj pere de la fascinoplena sed ne utiligebla linvostrukturo de Volapuko. Fakte, la plejparto de la volapukistoj, kiuj deziris resti fidelaj al la ideo de lingvo tutmonda, fariĝis tiam anoj de la esperantista movado. Oni do komprenas, kial la sinteno de Zamenhof al Schleyer, al Volapuko kaj al la volapukistoj estis tute alia, kompare kun tiu antaŭa periodo.

En la paroladoj dum la internaciaj Esperanto-Kongresoj tuj evidentiĝas, ke Zamenhof alte taksas la iaman rolon de Schleyer: unue, pro la malapero mem de la "problemo Volapük", due, eble, por droloti la eksvolapukistojn, kiuj estis transirintaj al Esperanto, kaj trie, pro rekono de la efektivaj meritoj de Schleyer, kiu, kiel unua, estis malferminta praktikan vojon al la ideo de tutmonda lingvo. Oni legu la

la lingua universale. Leggiamo, comunque, i documenti: anche se non presentiamo tutte le citazioni in merito, ne abbiamo raccolto la maggior parte.

Nella relazione d'apertura del primo Congresso di Esperanto a Boulogne sur Mer (1905) Zamenhof si era proposto di dire qualche parola su coloro che avevano combattuto a favore della causa. Ma – cosa sorprendente – il primo di cui parlò fu padre Schleyer.

“Prima di parlare dei combattenti del fronte esperantista, sento il dovere di dire qualche parola su un uomo che ha grandi meriti per la nostra causa e nei confronti del quale, purtroppo, gli esperantisti spesso hanno un atteggiamento ingiusto solo per il fatto che egli, pur avendo fatto molto per l'idea di una lingua internazionale in genere, non fa tuttavia parte degli amici di quella particolare forma linguistica per la quale combattiamo.

Parlo dello stimatissimo signor Johann Martin Schleyer, l'autore del Volapük. La forma linguistica, a favore della quale ha lavorato questo rispettabile anziano, non si è mostrata buona e la causa per la quale ha combattuto è stata persa rapidamente; questa sconfitta ha provocato un grande danno alla nostra causa in genere, e in modo particolare al tipo di idea, per la quale combattiamo.

Tuttavia dobbiamo essere giusti, non dobbiamo giudicare quest'uomo in base alla sua vittoria o sconfitta, ma in base alle sue fatiche. E il lavoro e il merito del signor Schleyer sono stati veramente grandi. Con notevole fervore ha lavorato per molti anni all'idea di una lingua internazionale; mentre molti non facevano altro che dare nudi progetti, egli è stato il primo, che ha avuto sufficiente pazienza da progettare una lingua completa dall'inizio alla fine (per quanto allora l'Esperanto fosse già pronto, non era stato ancora reso pubblico) e non è stata colpa sua, se la lingua non si è dimostrata adatta all'uso pratico. È stato il primo che, grazie ad un lavoro instancabile, ha destato l'interesse del mondo per l'idea di una lingua neutrale, e non è colpa sua, se il suo progetto fallito ha raffreddato a lungo il mondo in merito

dokumentojn: kvankam oni ne prezentas ĉiujn citaĵojn pri la temo, oni tamen arigas ĉi tie la plimulton.

En la malferma parolado dum la una Esperanto-Kongreso en Bulonjo sur Maro (1905), Zamenhof intencis diri kelkajn vortojn pri la ĝistiamaj batalantoj de la afero. Sed - mirige - la unua homo, pri kiu li parolas, estas pastro Schleyer:

“Sed antaŭ ol mi parolos pri la batalantoj speciale esperantaj, mi sentas la devon diri ĉi tie kelkajn vortojn pri unu homo, kiu havas tre grandajn meritojn en nia afero kaj al kiu, bedaŭrinde, la Esperantistoj ofte rilatas maljuste nur tial, ĉar li, multe farinte por la ideo de lingvo internacia ĝenerale, ne apartenas tamen al amikoj de tiu speciala lingvoformo, por kiu ni batalas.

Mi parolas pri la tre estiminda sinjoro Johann Martin Schleyer, la aŭtoro de Volapük. La lingva formo, por kiu laboris tiu respektata maljunulo, montriĝis ne bona, kaj la afero, por kiu li batalis, baldaŭ falis, kaj per sia falo ĝi alportis grandan malutilon al nia ideo entute kaj precipe al speciala formo de la ideo, por kiu ni batalas.

Sed ni devas esti justaj, ni devas taksu ĉiun homon ne laŭ lia venko aŭ malvenko, sed laŭ liaj laboroj. Kaj la laboroj kaj meritoj de sinjoro Schleyer estis tre grandaj. Kun granda fervoro li laboris por la ideo de lingvo internacia en la daŭro de multaj jaroj; dum multaj personoj donadis nur nudajn projektojn, li estis la unua, kiu havis sufiĉe da pacienco, por ellabori plenan lingvon de la komenco ĝis la fino (kvankam Esperanto tiam estis jam preta, ĝi ne estis ankoraŭ publikigita), kaj ne estas lia kulpo, se la lingvo montriĝis nepraktika. Li estis la unua, kiu per senlaca laborado vekis la intereson de la mondo por la ideo de lingvo neŭtrala, kaj ne estas lia kulpo, se lia falinta afero por longa tempo malvarmigis la mondon por ĉia arta lingvo.

a qualunque tipo di lingua artificiale (...).”

*Se l'idea di una lingua internazionale un giorno conquisterà l'attenzione del mondo (...) il nome di Schleyer occuperà sempre il posto d'onore nella storia del nostro ideale e il mondo non dimenticherà mai questo nome. Spero di esprimere l'opinione di tutti i partecipanti al nostro congresso dicendo: esprimiamo il nostro ringraziamento cordiale al signor Schleyer, il primo ed il più energico pioniere dell'idea di una lingua internazionale neutrale!*³⁷.

Un altro riferimento a Schleyer e al suo ruolo è presente nella prolusione durante il quarto Congresso di Esperanto, tenutosi a Dresda nel 1908:

*“La Germania, Paese dei filosofi e dei poeti, un tempo il centro degli umanisti, ha un significato particolare per la nostra idea per il fatto che in questo Paese, grazie all'indimenticabile grande merito del pastore Johann Martin Schleyer, essa ha cominciato ad evolvere per la prima volta ed ha ricevuto la sua prima potente spinta in avanti*³⁹.

Durante il VII Congresso Esperantista (Antverpen, 1911), nella prolusione di apertura, Zamenhof parla di Schleyer in questi termini:

*Colgo l'occasione della nostra festa anche per richiamare alla vostra memoria il nome di una persona che ha avuto un ruolo importantissimo nella nostra causa. Il prelado Johann Martin Schleyer, il cui nome ciascuno di voi conosce molto bene, ha festeggiato poco tempo fa gli ottant'anni di età, e sarebbe imperdonabile se non sfruttassimo l'occasione offerta dal nostro attuale convegno generale per esprimergli i sentimenti che nutriamo per lui. Egli è il vero padre di tutto il movimento della lingua internazionale (...)*⁴¹. [seguono alcune considerazioni importanti su quella lingua e i suoi problemi].

Siamo nel 1911, cioè, diversi anni dopo la fine del Volapük e del suo movimento: perché allora simili ringraziamenti e giudizi così positivi su Schleyer?

Si è giunti alla conclusione che Za-

*“Se la ideo de lingvo internacia iam venkos la mondon (...) la nomo de Schleyer okupos ĉiam la plej honoran lokon en la historio de nia ideo, kaj tiun ĉi nomon la mondo neniam forgesos. Mi esperas, ke mi esprimos la opinionon de ĉiuj partoprenantoj en nia kongreso, se mi diros: “Ni esprimas nian koran dankon al sinjoro Schleyer, la unua kaj la plej energia pioniro de la ideo de neŭtrala lingvo internacia!”*³⁸.

Dum la kvara Esperanto-Kongreso, kiu okazis en Drezdeno en 1908, jen alia aludo al Schleyer kaj al lia rolo:

*“Germanujo, la lando de la filozofoj kaj poetoj, kiu estis iam la centro de la humanistoj, havas por nia ideo specialan signifon per tio, ke en ĉi tiu lando, dank' al la neforgesebla granda merito de la pastro Johann Martin Schleyer, nia ideo ricevis sian unuan disvolviĝon kaj la unuan potencon puŝon antaŭen*⁴⁰.

Dum la sepa Kongreso Esperantista (Antverpeno, 1911), en la malferma prelego, tiel esprimas sin Zamenhof pri Schleyer:

*Mi uzas ankaŭ la okazon de nia festo, por revoki en vian memoron la nomon de unu viro, kiu havas grandegan meriton en nia afero. La prelado Johann Martin Schleyer, kies nomon ĉiu el vi konas tre bone, la aŭtoro de Volapük, antaŭ nelonge festis la okdekjaran datrevenon de sia naskiĝo, kaj estus nepardoninte, se ni ne uzus la okazon de nia nuna ĝenerala kunestado, por esprimi al li tiujn sentojn, kiujn ni ĉiuj havas por li. Li estas la vera patro de la tuta internacilingva movado (...)*⁴². [sekvas gravaj prijuĝoj pri tiu lingvo mem, kaj pri ĝiaj problemoj].

Oni estas nun en la jaro 1911a, tio estas, pluraj jaroj post la perejo de Volapük kaj de ĝia movado: kial do tiel dankemaj kaj pozitivaj prijuĝoj pri Schleyer?

Oni venis al la konkludo, ke vere

menhof avesse effettivamente capito come il lavoro di Schleyer fosse stato, in genere, positivo per la diffusione dell'idea di una lingua internazionale. Ormai le difficoltà dei primi tempi, causate da un movimento volapukista ancora attivo e in fase espansiva o, in ultima istanza, dal fallimento di quello stesso movimento, erano ormai soltanto un ricordo.

5 Quando Zamenhof venne a conoscenza del Volapük? / Kiam Zamenhof eksciis pri Volapuko?

La grammatica del Volapük era stata pubblicata in una serie di articoli nel 1879, come libro nel 1880, prima del Primo Libro di Zamenhof (1887); tuttavia vari passi delle opere di Zamenhof sottolineano come in quel momento egli fosse quasi del tutto pronto con la propria lingua internazionale. Ecco cosa scrive quando viene a sapere per la prima volta del Volapük:

Quando la maggior parte del mio lavoro era già terminata apparve sulla scena il Volapük. E in un primo momento fui felice di saperlo: <Sei libero!> mi sono detto; <il tuo sogno più caro si è realizzato, ora puoi cominciare a vivere!>. Ma quando cominciai a conoscere il Volapük più da vicino mi resi presto conto che esso, al di fuori del nome senza alcun fondamento e della pubblicità incensante, non valeva nulla – così mi sono rimesso al lavoro⁴³.

Ma quando ebbe luogo questo primo incontro? Subito dopo il 1879, quando comparve il Volapük o prima che la grammatica di Esperanto fosse data alle stampe, nel 1887?⁴⁵

Per quanto riguarda l'indicazione che Zamenhof non avrebbe conosciuto il Volapük fin quando l'Esperanto non era, in pratica, già pronto, si ha un riferimento esterno che potrebbe confermare questa seconda possibilità. Nell'introduzione a una grammatica di Volapük in inglese, pubblicata nel 1888 a New York, l'autore informa i lettori di quanto segue:

Per un certo periodo di tempo, dopo [la

Zamenhof komprenis, ke la laboro de Schleyer estis ĝenerale pozitiva por la disvastigo de la ideo de internacia lingvo... verŝajne la unuaj malfacilaĵoj, kaŭzitaĵoj de ankoraŭ aktiva kaj disvastiĝanda volapuka movado, aŭ de la disfalo de tiu movado entute - estis nun nur memoraĵo.

La gramatiko de Volapuko estis publikigita en artikolserio en 1879, kaj eldonita kiel libro en 1880, antaŭ la Unua libro de Zamenhof (1887), tamen pluraj eltiraĵoj el la verkoj de Zamenhof indikas, ke li estis jam preskau tute preta kun sia lingvo internacia. Jen tio, kion li skribas pri sia unua ekscio pri Volapuko:

Kiam la plej granda parto de mia laboro estis jam finita, tiam sur la scenon venis Volapük. Kaj en la unua minuto mi estis ĝoja, kiam mi ĝin aŭdis. <Vi estas libera>, mi diris al mi mem: <via amata sonĝo efektiviĝis, vi povas nun komenci uzi la vivon!> Sed kiam mi pli proksime ekkonis Volapük'on, mi baldaŭ vidis, ke ekster la nomo sen ia fondo kaj ekster laŭdaj reklamoj ĝi nenion en si enhavas - kaj mi denove reiris al la laboro⁴⁴.

Sed kiam okazis ĉi tiu unua renkonto? Ĉu tuj post 1879, aŭ antaŭ la eldono de la gramatiko de Esperanto en 1887?⁴⁶

Rilate la informon, ke Zamenhof ne konis Volapukon, ĝis kiam Esperanto estis praktite preskau tute preta, oni havas eksteran ateston pri la ebleco de tiu dua ebleco: en la enkonduko al la volapuka gramatiko en la angla lingvo, eldonita en 1888, la aŭtoro informas la legantojn, ke:

Dum iom da tempo post la [eldono de] la

pubblicazione del-] la grammatica di Schleyer [1879-1880], gli adepti della lingua erano pochissimi e il suo progetto era ignorato dal mondo delle scienze e della cultura. In primo luogo esso raggiunse l'Austria, dove suscitò notevole interesse e dove, nel 1882, venne fondata la prima associazione per la sua diffusione. Fino al 1882 i suoi sostenitori, al di fuori del mondo tedesco, erano pochissimi e dispersi. Quello stesso anno esso invase l'Olanda e il Belgio e in quei Paesi si formarono moltissime associazioni⁴⁷.

Successivamente il Volapük entrò in Francia, grazie al lavoro instancabile del professor Auguste Kerchoffs, che scrisse molti articoli, saggi e trattati. Fu lui a mettere in piedi una potente organizzazione nazionale per la "diffusione del Volapük". Subito dopo, i Paesi 'conquistati' furono Spagna, Italia e Portogallo.

Negli anni 1885 e 1886 anche i Paesi del Nord, Svezia, Danimarca e Russia riceverono la nuova lingua⁴⁹.

Da questa indicazione si potrebbe pensare che il Volapük avesse raggiunto l'Impero Russo verosimilmente soltanto verso il 1885 - 1886 - cioè poco prima della pubblicazione del "Primo Libro". Poichè la pubblicazione del libro aveva trovato difficoltà proprio per la crescente conoscenza dell'esistenza del Volapük, si potrebbe supporre che in quel periodo (1886-1887) il mondo della cultura in Russia fosse già bene informato sulla lingua di Schleyer.

Se si considera corretta questa datazione, partendo dal fatto che Zamenhof stesso aveva scritto che, dopo aver saputo dell'esistenza del Volapük, aveva pensato che il sogno della lingua mondiale si fosse (forse) realizzato e che, subito dopo, dopo aver analizzato il Volapük e avendolo trovato inadatto, aveva deciso di tornare al suo lavoro, potremmo concludere che egli fosse tornato semplicemente al suo lavoro "organizzativo" e a quello finalizzato alla pubblicazione della sua grammatica (l'Esperanto era infatti "già pronto"- scrive-

gramatiko de Schleyer [1879-1880], liaj adeptoj estis ege malmultaj, kaj lia projekto estis ignorata fare de la scienca kaj kulturita mondo. Unue ĝi atingis Aŭstrion, kie ĝi vekis rimarkindan intereson, kaj kie la unua societo por ĝia disvastigo estis starigita en Vieno en 1882. Ĝis 1882 ĝiaj adeptoj, ekster la germana mondo, estis tre malmultaj kaj disemitaj. En tiu sama jaro ĝi invadis Nederlandon kaj Belgion, kaj en tiuj landoj formiĝis multegaj societoj⁴⁸.

Poste, Volapuko eniris Francion, danke al la nelacigebla laboro de profesoro Auguste Kerchoffs, kiu verkis multajn artikolojn, eseojn kaj traktaĵojn. Estis li, kiu starigis potencon nacian asocion por la "disvastigo de Volapuko". Tuj poste la "konkeritaj" landoj estis Hispanio, Italio kaj Portugalujo.

En la jaroj 1885 kaj 1886 ankaŭ la nordaj landoj, Svedio, Danlando kaj Rusujo ricevis la novan lingvon⁵⁰.

Do, el tio evidentiĝas, ke Volapuko verŝajne atingis la Rusan Imperion nur ĉirkaŭ 1885-1886 - tio estas malmulte da tempo antaŭ la eldono de la Unua Libro. Tial, ke la eldonado de la libro estis malhelpata ĝuste de la disvastiĝanta kono pri la ekzistado de Volapuko, oni povas supozi, ke tiam (1886-1887) la kulturita mondo en Rusujo jam estis informita pri la lingvo de Schleyer.

Se oni konsideras tiun tempindikon korekta, el la fakto ke Zamenhof mem skribis, ke kiam li eksciis pri la ekzistado de Volapuko, li opiniis, ke la revo de mondlingvo eble estas realiĝinta, kaj ke, tuj poste, postesplorinte Volapukon, kaj trovinte ĝin netaŭga, li decidis reveni al sia laboro, oni povas konkludi, ke li tutsimple revenis al sia "organiza" kaj poreldona laboro favore al sia gramatiko (Esperanto estis ja preskaŭ tute preta, kiel Zamenhof mem skribis; aldone, oni legu en la antaŭe citita artikolo *Novaj lingvoj tutmondaj*: "la

va lo stesso Zamenhof; lo stesso anche nel passo seguente dell'articolo Nuove lingue mondiali, precedentemente citato: "l'autore dell'Esperanto venne a conoscenza del Volapük solo quando l'Esperanto era già del tutto pronto e il Volapük era ancora pochissimo diffuso").

Si consideri anche questa frase importante tolta dalla prolusione d'apertura del primo Congresso di Esperanto di Boulogne sur Mer (1905): "anche se l'Esperanto allora [alla comparsa del Volapük] era già pronto, non era stato ancora pubblicato⁵¹. Questo significa che la lingua aspettava solo la pubblicazione – doveva essere, pertanto, già pronta, e non solo un progetto in evoluzione.

6 Un testo di difficile interpretazione / Malfacile interpretebla teksto

Tuttavia nulla impedisce di supporre che, forse, la lingua alla quale si riferisce Zamenhof non fosse ancora quella definitiva e che egli avesse conosciuto prima del previsto il progetto di Schleyer (non dimentichiamo che Zamenhof padroneggiava il tedesco e che, per questo motivo, avrebbe potuto conoscere la grammatica di Schleyer già in un periodo precedente). In questo caso, il "ritorno al lavoro" significherebbe un rimettersi al lavoro per il perfezionamento della lingua. Secondo alcuni indizi si potrebbe supporre che egli avesse conosciuto il Volapük già solo qualche tempo dopo la sua comparsa ufficiale.

In effetti, l'informazione riportata nella citazione di cui sopra ci potrebbe portare in questa direzione ("il Volapük era pochissimo diffuso"). Nel 1884-1885 il Volapük era già molto diffuso, per cui dovremmo pensare ad un periodo precedente; tuttavia, Zamenhof potrebbe riferirsi alla situazione nell'Impero Russo, dove, come abbiamo visto, il Volapük sarebbe giunto a partire dal 1885, ed era pertanto "pochissimo diffuso".

Dobbiamo raccogliere altri indizi e, a

aŭtoro de Esperanto sciigis pri la ekzistado de Volapük nur tiam, kiam Esperanto estis jam tute preta kaj Volapük estis ankoraŭ tro malmulte disvastigita").

Oni konsideru ankaŭ gravan frazon el la malferma parolado de la Unua Esperanto-Kongreso en Bulonjo sur Maro: "kvankam Esperanto tiam [kiam aperis Volapuko] estis jam preta, ĝi ne estis ankoraŭ publikigita⁵². Tio signifas, ke la lingvo atendis nur la publikigon – do ĝi devis esti jam preta, kaj ne nur simpla projekto en disvolviĝo.

Tamen nenio malhelpas supozi, ke, eble, la lingvo, pri kiu parolas Zamenhof, ankoraŭ ne estis la definitiva, kaj ke Zamenhof iom plifruue ol supozite ekkonis la projekton de Schleyer (oni ne forgesu, ke li tre bone regis la germanan lingvon, kaj ke, pro tio, li estus povinta konatiĝi kun la gramatiko de Schleyer en pli frua periodo). En tiu kazo, la "reveno al la laboro" signifus revenon al la pliperfektigo de la lingvo. Laŭ kelkaj indicoj oni povus supozi, ke li konatiĝis kun Volapuko jam nur malmulte da tempo post ĝia oficiala apero.

Fakte, la supre menciita citaĵo povus konduki nin al tiu direkto (Volapuko estis ankoraŭ tro malmulte disvastigita). En 1884-85 Volapuko estis, male, multe disvastigita, tial oni devus konsideri alian, pli fruan periodon; tamen Zamenhof eble priskribis situacion en la Rusa Imperio kien, kiel oni vidis, Volapuko eble eniris ekde 1885, kaj estis, tial, "ankoraŭ tro malmulte disvastigita".

Oni bezonas aldonajn indicojn kaj, tiu-

tal fine, il nostro lavoro può essere aiutato dall'analisi linguistica di Volapük e Esperanto.

cele, povas helpi nian laboron lingvistika analizo de Volapuko kaj Esperanto.

7 Analisi dei documenti / Dokumentanalizo

(G)

Cercheremo ora di rispondere a una domanda cruciale per la nostra ricerca: il Volapük ha esercitato qualche influenza linguistica sulla Lingua Internazionale (Esperanto)?⁵³

In una sua famosa opera, *Lingvo kaj vivo* (*Lingua e Vita*), G. Waringhien descrive due versioni di Esperanto precedenti la versione definitiva del 1887: la prima si basa sui quattro versi memorizzati da Zamenhof (e dei quali parla Zamenhof stesso), composti nel 1878; la seconda è la lingua nella quale sono scritti i famosi tre quaderni del 1881 e 1882.⁵⁴

Se si analizza attentamente la struttura di queste versioni della lingua si scopre che, ad eccezione dei principi linguistici che hanno ispirato Zamenhof nell'elaborazione della Lingua Internazionale e che sono rimasti essenzialmente gli stessi, e di alcuni altri elementi base, esistono grandi differenze tra esse e la Lingua Internazionale Esperanto del 1887. Complessivamente erano passati cinque anni, senza dubbio assai intensi per lo studio ed il lavoro. Non si può dimenticare che in quegli anni Zamenhof era stato a Mosca (dopo il liceo), dove aveva cominciato a studiare medicina, era tornato in Polonia, si era recato a Vienna ed era tornato a Varsavia nel 1886.

Si è scritto prima di come il Volapük avesse raggiunto l'Impero Russo all'incirca tra il 1885 e il 1886 e come esso fosse già conosciuto nell'Impero Austriaco fin dai primi anni della sua comparsa. Questo significa che Zamenhof avrebbe potuto conoscere questo progetto linguistico o nell'Impero Russo (troppo presto per averlo conosciuto durante il suo viaggio di studio a Mosca; forse a Varsavia, più tardi) o a

Oni klopodos nun respondi al demando, kiu estas tre grava por nia esplorlaboro: ĉu Volapuko havis ian lingvan influon sur la Internacia Lingvo (Esperanto)?

En sia famkonata verko, *Lingvo kaj vivo*, G. Waringhien priskribas du specojn de pra-Esperanto: la unua baziĝas sur la kvar versoj memorigitaj fare de Zamenhof, pri kiuj li mem parolas, kaj kiuj estis verkitaj en 1878; la dua estas la lingvo en kiu estis verkitaj la famkonataj tri kajeroj de 1881 kaj 1882.⁵⁵

Se oni atente analizas la strukturon de tiuj dialektoj de la lingvo, oni malkovras ke, escepte de la bazaj lingvistikaj principoj, kiuj inspiradis Zamenhof-on en la elaborado de la Internacia Lingvo, kaj kiuj restis esence la samaj, kaj de kelkaj aliaj bazaj elementoj, ekzistas grandaj diferencoj inter pra-Esperanto kaj la IL de 1887. Entute pasis nur kvin jaroj, sendube tre intensaj ankaŭ pro studaj kaj laboraj kialoj. Oni ne forgesu, ke en tiuj jaroj Zamenhof estis en Moskvo (post la gimnazio), kie li ekstudadis medicinon, li revenis al Pollando, vojaĝis al Vieno - kaj denove reiris al Varsovio en 1886.

Oni skribis antaŭe, ke Volapuko atingis rekte la Rusan Imperion plimalpi inter 1885 kaj 1886, kaj ke ĝi estis jam konata en la germanparolanta parto de la Aŭstra Imperio ekde la unuaj jaroj de ĝia apero. Tio signifas, ke Zamenhof estus povinta konatiĝi kun ĉi lingvoprojekto aŭ en la Rusa Imperio (tro frue por konatiĝo dum la studvojaĝo al Moskvo; eble en Varsovio malpli frue) aŭ en Vieno, tio estas 3-1 jarojn

Vienna, cioè da 3 a 1 anni prima della pubblicazione del Primo Libro per Russi. Non si dimentichi che, in ogni caso, egli era assai aperto a tutte le novità relative alle lingue e si potrebbe pensare che informazioni indirette sul Volapük fossero disponibili già prima di queste date: per esempio, è probabile che del congresso volapukista del 1884 avessero trattato riviste e giornali russi e tedeschi, anche se solo come di una curiosità.

Sappiamo in ogni caso che Zamenhof studiò il Volapük, o che, almeno, ne sfolgiò con attenzione la grammatica, alla ricerca di (eventuali) aspetti positivi del progetto. Ne accenna, per esempio, Marjorie Boulton, nell'opera Zamenhof:

*Egli [Zamenhof] aveva cominciato a studiare il Volapük, ma giunse presto alla conclusione che quella lingua, creata da radici brevissime provenienti da lingue viventi, fosse troppo difficile per uomini privi di grande cultura*⁵⁶.

Lo stesso Zamenhof ne tratta negli articoli che abbiano citato più sopra. Ripresentiamo solo due brevi passi, che possono convalidare la tesi che Zamenhof conoscesse in qualche modo il Volapük:

*Ho cercato invano in tutto il libro del signor Schleyer (...)" e "ho esplorato in profondità tutto il libro del signor Schleyer (...)"*⁵⁸.

Questi due citazioni dimostrano che 1) Zamenhof ha conosciuto il Volapük tramite l'opera originale di Schleyer, cioè la grammatica da lui pubblicata nel 1880 (forse il testo originale); la cosa è assai importante, perché indica come Zamenhof non conoscesse la struttura del Volapük prima di questa data (quindi non era a conoscenza degli articoli pubblicati in Baviera nel 1879); 2) Zamenhof ha analizzato con molta attenzione la lingua anche se, forse, non a lungo, come appare dal testo di Marjorie Boulton ("ma presto decise...").

In un altro punto dell'articolo del 1890 compare un'informazione interessante che,

antaŭ la eldono de la Unua Libro por Rusoj. Oni ne forgesu ke, ĉiuokaze, li estis tre malfermita al ĉiuj novaĵoj pri lingvoj, kaj oni povas opinii, ke informoj nedirektaj pri Volapuko estis disponeblaj jam antaŭe: ekzemple, pri la volapuka kongreso de 1884 verŝajne raportis rusaj aŭ germanlingvaj ĵurnaloj kaj gazetoj, kvankam, eble, nur kiel pri kuriozaĵo.

Ĉiukaze oni scias, ke Zamenhof lernis Volapukon, aŭ almenaŭ atente trafliumis ĝian gramatikon serĉante (eventualajn) pozitivajn aspektojn de tiu lingvo-projekto. Pri tio skribas, ekzemple, Marjorie Boulton, en sia famkonata verko Zamenhof:

*Li [Zamenhof] ekstudis Volapukon, sed baldaŭ decidis, ke tia lingvo, kreita el tre mallongigitaj radikoj el vivantaj lingvoj, estas tro malfacila por ne tre kleraj homoj*⁵⁷.

Pri tio skribas Zamenhof mem en la artikoloj, pri kiuj oni jam parolis aliloke. Oni prezentos nur du mallongajn eltiraĵojn, kiuj povus pravigi la tezon, ke Zamenhof iasence konis Volapukon:

*Mi vane serĉis en la tuta libro de sinjoro Schleyer(...)" kaj "nun mi fosis en la tuta libro de sinjoro Schleyer (...)"*⁵⁹.

Ĉi tiuj du eltiraĵoj indikas ke 1) Zamenhof konatiĝis kun Volapuko danke al la originala verko de Schleyer, tio estas la gramatiko de li eldonita en 1880 (eble la originala verko); temas pri grava konsidero, ĉar tio indikas, ke Zamenhof ne konis la strukturon de Volapuko antaŭ ĉi tiu dato (do li ne konis la artikolojn publikigitajn en Bavario en 1879); 2) li tre atenteme analizis ĝin. Eble ne tiel longe, kiel evidentiĝas el la teksto de Marjorie Boulton ("sed baldaŭ decidis...").

En alia punkto de la artikolo de 1890, aperas nedirekta informo, kiun kutime oni

di solito, sfugge ai più, ma che potrebbe costituire un indizio utile. Parlando dei successori del Volapük, Zamenhof scrive:

Si è mostrato qui il frutto del suo [di Schleyer] genio, che ha appianato la strada dei suoi "successori" (come i volapukisti chiamano tra gli altri anche l'autore della lingua Esperanto, senza capire che la Lingua Esperanto è stata elaborata in modo del tutto indipendente dal Volapük)?⁶⁰

Zamenhof sottolinea l'indipendenza dell'Esperanto, che era stato elaborato senza alcun influsso del Volapük. Ma aggiunge anche che i volapukisti sostenevano un'altra tesi, e cioè che egli fosse un "successore" di Schleyer, nel senso che l'Esperanto si sarebbe - in qualche misura - basato sul Volapük. Perché erano convinti di questo? Forse perché vi erano stati contatti tra Zamenhof e il movimento volapukista (richiesta d'informazioni, forse l'abbonamento a una rivista, qualche contatto personale)? Oppure semplicemente, come scrive Zamenhof, perché egli sarebbe stato accusato di aver rubato alcune idee chiave dal Volapük (come la semplicità della grammatica)?

Condivido l'opinione che l'Esperanto si sia evoluto in modo indipendente. Ma...del tutto indipendente? Non c'è stato un momento, in cui lo stesso Zamenhof, dopo aver analizzato il Volapük, non avrebbe potuto riscontrare che, nonostante la generale inidoneità del Volapük ad agire come lingua internazionale, esso avesse alcuni tratti interessanti che sarebbe valsa la pena imitare e introdurre nell'Esperanto?

8 Influssi linguistici evidenti del Volapük sull'Esperanto / Evidentaj lingvaj influoj de Volapuko sur Esperanto

Torniamo a ciò che si è scritto prima, quando si trattava degli eventi storici della vita di Zamenhof. L'opera di Schleyer apparve nel 1879 sotto forma di articoli e nel 1880 come libro; fino al 1881-2, la versione dell'epoca dell'Esperanto non sem-

preteratentas, sed kiu povus esti utila indico: parolante pri la postirantoj de Volapuko, Zamenhof skribas:

Ĉu montris sin tie ĉi la frukto de lia (Schleyer) genio, kiu ebenigis la vojon al liaj "postirantoj" (kiel la volapukistoj nomas inter aliaj ankaŭ la aŭtoron de la lingvo Esperanto, ne komprenante ke la lingvo Esperanto estis ellaborita tute sendepende de Volapük)?⁶¹.

Ĉi tie Zamenhof substrekas la sendependecon de Esperanto, kiu estis ellaborita tute senkonsidere de Volapük. Li aldonas, ke la volapukistoj subtenis alian tezon, tio estas, ke li estis "postiranto" de Schleyer, en la senco ke Esperanto estus certgrade bazita sur Volapuko. Kial ili havis tian konvinkon? Eble tial, ke ekestis kontaktoj kun la volapukista movado (informpetoj, revuo-abono, personaj kontaktoj)? Aŭ tutsimple, kiel skribis Zamenhof, tial, ke oni akuzis lin, ke li ŝtelis kelkajn ĉefajn ideojn de Volapuko (kiel, ekzemple, la simplecon de la gramatiko)?

Mi samopinias, kun tiuj, kiuj subtenas, ke E-o evoluiĝis sendepende de Volapuko. Sed...ĉu tute sendepende? Ĉu ne estis momento, en kiu Zamenhof mem, analizinte Volapukon, ne opiniis ke, spite al la ĝenerala netaŭgeco de Volapuko kiel lingvo internacia, ĝi tamen havas kelkajn interesajn trajtojn, kiujn penvalorus imiti, kaj enkonduki en Esperanton?

bra dimostrare un influsso marcato da parte del Volapük, anche se alcune particolarità del vocabolario e del modo di modificare alcune radici delle lingue naturali possono far pensare all'influsso del Volapük. Questo significa, forse, che fino a quell'anno Zamenhof, anche se era entrato in contatto con il Volapük, non ne era stato influenzato al punto di modificare quella versione dell'Esperanto? Probabilmente egli ebbe modo di conoscere e studiare a fondo la lingua prima di Esperanto 1881-82, ma, dopo averla ritenuta non all'altezza del compito di una lingua internazionale, e dopo averne tratto qualche utile insegnamento metodologico che avrebbe applicato alla sua lingua, se ne disinteressò.

Com'era la grammatica della versione 1881-82 dell'Esperanto?

Ci viene in aiuto, ancora una volta, Gaston Waringhien. Citeremo solo un breve passo relativo alle forme verbali. Ecco come l'autore riassume i tratti caratteristici della fase 1881 dell'Esperanto riguardo ai verbi:

Verbo: il presente è espresso con -è, l'imperfetto con -á, il passato con -u, il futuro con uj, il condizionale con -as, l'imperativo con -ó, l'infinito con -i. Participio: presente attivo -enta; passato: -aga; presente passivo: -ita; passato passivo: -assa⁶².

Vediamo alcune delle forme equivalenti in Volapük (le vocali indicative del tempo si antepongono al verbo): il presente è indicato dalla vocale a- (di solito cade); l'imperfetto da ae-; il passato remoto da e-; il trapassato da i-; il futuro da o-; il futuro anteriore da u- ecc. È particolarmente interessante che alcune vocali indicative del tempo del Volapük (presente in a-; uno dei passati in i-; il futuro in o-) non siano presenti in Esperanto 1881-1882, ma si ritrovino in Esperanto 1887.

Non è possibile sapere se il sistema di vocali indicative del tempo nel Volapük abbia veramente influito sulla scelta delle

influenza de Volapuko, kvankam kelkaj elementoj de la vortaro kaj la kripligo de kelkaj radikoj de la naturaj lingvoj povus pensigi pri influo de Volapuko. Ĉu tio signifas, ke ĝis tiu jaro, Zamenhof, kvankam eble jam en kontakto kun Volapuko, ne ricevis tiel fortan influon, ke li ŝanĝu ion en pra-Esperanto? Verŝajne li havis la okazon ekscii pri Volapuko kaj lernis ĝin serioze antaŭ Esperanto 1881-82, tamen, konsiderinte ĝin ne tauga por la celoj de internacia lingvo, eble eltiris el ĝi nur kelkajn metodologiajn instruojn, kiujn li utiligos por sia lingvo, kaj ne plu interesiĝis pri tio.

Kia estis la gramatiko de E-o 1881-82?

Helpas nin denove Gaston Waringhien. Oni citos nur kelkajn vortojn rilate la verbajn formojn. Li tiel resumas la karakterizajn trajtojn de pra-Esperanto 1881 rilate la verbojn:

Verbo: prezenco montrata per - é, imperfekto per - á, preterito per -u, futuro per uj, kondicionalo per -as, imperativo per - ó, infinitivo per -i. Participo: aktiva prezenco -enta; preterita: -aga; pasiva prezenco: -ita; preterita: -assa⁶³.

Oni vidu, kiaj estas kelkaj el la samvaloraj formoj en Volapuko (la tempoidikajn vokalojn oni aldonas antaŭ la verboj): prezenco montratas per vokalo a- (kutime ĝi falas); imperfekto per ae-, preterito per e-, pasinta preterito per i-; futuro per o-, preterita futuro per u- ktp. Oni rimarkas, ke almenaŭ kelkaj tempoidikaj vokaloj de Volapuko (prezenco en -a, unu el la preteritoj en -i, la futuro en o) ne troviĝas en pra-Esperanto 1881-1882, sed troviĝas en Esperanto 1887.

Oni ne povas scii, ĉu la volapuka tempoidika vokalsistemo vere influis la elekton de tiuj samvaloraj vokaloj ankaŭ en

stesse vocali anche in Esperanto 1887: in effetti, si sarebbe potuto ottenere lo stesso risultato in base a un utilizzo logico della successione delle cinque vocali da più aperta a più chiusa a, (e), i, o, u (presente, preterito, futuro, imperativo), tuttavia questo non spiegherebbe la combinazione di proprio quelle vocali con questa precisa successione (perché non preterito, presente, imperativo, futuro o il contrario?). Si potrebbe inoltre ipotizzare che successioni vocaliche di altri sistemi linguistici potrebbero aver influenzato una simile successione, tuttavia la soluzione basata sull'imitazione del Volapük è la più semplice – chiaramente, fin quando non comparirà altro materiale (probabilmente non più disponibile) su Esperanto 1881-1882.

Vediamo ora di riassumere le possibili risposte alla domanda: quando e in che modo si è avuta una simile influenza del Volapük sull'Esperanto?

Esperanto 1887: fakte oni povus atingi la samon surbaze de logika utiligo de la sinsekvo de la kvin vokaloj, ekde la plej malfermita al la plej fermita (a, (e), i, o, u: prezenco, preterito, futuro, imperativo), sed tio ne klarigas la kombinadon de precize tiuj vokaloj kun precize tiu temposinsekvo (kial ne preterito, prezenco, imperativo, futuro, aŭ la malo?); oni povas ankaŭ imagi, ke vokalsinsekvoj de aliaj lingvosistemoj povus influi tiun elekton. Oni rajtas opinii, ke la solvo bazita sur la imitado de Volapuko estas la plej simpla – kompreneble, ĝis kiam alia materialo (verŝajne ne plu alirebla) pri pra-Esperanto 1881-1882 ne aperos.

Oni klopodu resumi nun la eblajn respondojn al la demando: kiam kaj kiel efektiviĝis tia influo de Volapuko sur Esperanto?

9 Tre ipotesi / Tri hipotezoj

9.1 Ipotesi 1: influsso tardo / Hipotezo 1: malfrua influo

“Quando la maggior parte del mio lavoro era ormai terminata, comparve sulla scena il Volapük (...)” (articolo ne *La Esperantisto*, 1899). Se si considera che Esperanto 1878 o 1881 non potevano essere considerati ancora “la maggior parte del lavoro” (rispetto a Esperanto 1887), si potrebbe ipotizzare che la comparsa del Volapük di cui parla Zamenhof sia la presenza della lingua e del suo movimento in Europa settentrionale e orientale dopo il congresso volapukista del 1884: allora l'Esperanto si era già molto evoluto in direzione di Esperanto 1887; questo significherebbe dunque che possibili contatti col Volapük si sarebbero avuti nel 1885, quando il giovane studente (o il giovane medico) si trovava in Polonia, o subito dopo a Vienna (dove il Volapük era particolarmente di moda). Quest'ipotesi collimerebbe anche con le informazioni dei volapukisti, che ricordavano come il Volapük avesse raggiunto i Paesi nordici (inclusa la

“Kiam la plej granda parto de mia laboro estis jam finita, tiam sur la scenon venis Volapük(...)” (artikolo en *La Esperantisto*, 1889). Se oni konsideras, ke praesperanto 1881 ne povas esti konsiderata ankoraŭ “plej granda parto de la laboro” (sekompare kun Esperanto 1887), oni devus verŝajne hipotezi, ke la apero de Volapuko, pri kiu parolas Zamenhof, situas iom pliposte, eble ĝuste en 1884, okaze de la unua volapukista kongreso: tiam E-o verŝajne estis jam multe evoluiĝinta en la direkto de Esperanto 1887; tio signifus, do, ke eblaj kontaktoj kun Volapuko ebla okazis tuj post 1884, eble je la komenco de 1885, kiam la juna studento (aŭ jam kuracisto) troviĝis en Pollando, au tuj poste, en Vieno (kie Volapuko furoris). Tiu hipotezo koincidus kun la informoj de la volapukistoj, kiuj skribis, ke Volapuko atingis la nordajn landojn (inkluzive de Rusujo) “en 1885-1886”.

Russia) “nel 1885-1886”.

Tuttavia l’Esperanto era già pronto nel 1884-1885: lo conferma lo stesso Zamenhof quando scrive che dovette penare due anni per trovare un editore; alla fine qualcuno accettò, per sei mesi lavorò alla brochure ma, poi, si ritirò. Zamenhof fu costretto a pubblicare il libro in proprio⁶⁴. Si può capire, pertanto, perché l’influsso del Volapük, in questo periodo, avrebbe potuto essere solo limitato, superficiale: il lavoro era veramente terminato.

9.2 Ipotesi 2: influsso precoce / Hipotezo 2: frua influo

Tuttavia queste supposizioni non sono in linea con l’opinione di Gaston Waringhien in merito all’influsso del Volapük sull’Esperanto. Ecco cosa scrive il famoso saggista esperantista in *Lingua e Vita*:

Possiamo concludere la nostra analisi dettagliata [di Esperanto 1881] con due constatazioni: la prima è che in quel dialetto del 1881 il giovane Zamenhof ha ricevuto un marcato influsso del Volapük, già comparso nel 1879, il cui tratto principale era proprio l’uso sistematico di monosillabi ricavati dalle radici delle lingue nazionali. Tuttavia seppe evitare le estreme deformazioni, che rendevano ridicola la lingua di Schleyer: nim per animal latino; plim per il francese compliment, nol per l’inglese knowledge o persino sül per il francese ciel; in particolare, egli riservò questo trattamento alle parole di uso comune, mentre lasciò invariate quelle veramente internazionali⁶⁶.

È evidente che Zamenhof, come chiarì in una delle sue lettere, aveva utilizzato in quel dialetto il principio dell’opportunità, cioè della scelta, per le parole quotidiane, di forme, che si allontanano dall’aspetto delle forme delle lingue nazionali, e che sembrano, al contrario, del tutto arbitrarie:

Per quanto le parole potranno sembrare al lettore del tutto inventate, tuttavia non lo sono; sono invece parole naturali, che sono state solo adeguate al mio principio dell’epoca, secondo il quale nelle parole fondamentali l’opportunità è

Esperanto estis jam tute preta je la fino de 1884 - komence de 1885: pri tio atestas Zamenhof mem, kiam li skribas, ke li penadis dum du jaroj por trovi eldonanton; fine iu akceptis la laboron, pretigis la brosuron dum 6 monatoj kaj fine rifuzis. Zamenhof devis mem eldoni sian libron⁶⁵. Do oni povas kompreni, kial la volapuka influo – en ĉi tiu periodo – povis esti nur limigita, supraĵa tial ke la laboro estis vere finita.

Tamen, ĉi tiuj rimarkoj ne kongruas kun la opinio de Waringhien, famkonata esperantista eseisto, rilate la influon de Volapuko sur Esperanto. Jen tio, kion li skribas en *Lingvo kaj Vivo*:

Nian detalan analizon (de pra-esperanto 1881) ni povas konkludi per du konstatoj: la unua estas, ke en tiu dialekto de 1881 la juna Zamenhof profunde ricevis la influon de la en 1879 aperinta Volapuk, kies ĉefa trajto estas ĝuste la sistema unusilabigo de la nacilingvaj radikoj. Sed li sciis tamen eviti la ekstremajn deformojn, kiuj ridindigis la lingvon de Schleyer: nim por L animal, plim por F compliment, nol por A knowledge, au eĉ sül por la F ciel; kaj precipe li rezervis tiun pritraktadon al la komunuzaj vortoj, sed lasis senŝanĝe la vere internaciajn.

Estas evidente, ke Zamenhof, kiel li mem klarigis en unu el la leteroj, utiligis en tiu dialekto la principon de oportuno, tio estas, la elekto por ĉiutagaj vortoj de formoj, kiuj malproksimiĝas de la nacilingva aspekto, kaj kiuj aspektas, male, preskaŭ tute arbitraj:

Kvankam la vortoj eble ŝajnos al la leganto tute elpensitaj, ili tamen ne estis tiaj, sed ili estas vortoj naturaj, kiuj estas nur alkonformigitaj al mia tiama principo, ke en la vortoj fundamentaj la oportuno estas pli grava ol inter-

*più importante dell'internazionalità*⁶⁷.

Questo portò Zamenhof, come scrive Waringhien “ad azzoppare le radici” – fenomeno che si trova anche in Volapük. Si presenta, allora, il dilemma: il Volapük influì su quel dialetto dell’Esperanto, e solo per quell’aspetto, ma non sulla successiva evoluzione della lingua? In questo caso, si potrebbe ritenere superata la prima ipotesi: quando ci si riferisce alla frase di Zamenhof, relativa al fatto, che il Volapük comparve quando la maggior parte del lavoro era già stata fatta, forse non si deve pensare agli anni più tardi, ma a quelli precedenti e ad altre versioni dell’Esperanto, come sostiene Waringhien. Questa posizione parrebbe venire confermata anche da altri testi di Zamenhof, come la nota lettera a Borokvo:

Nell’anno 1878 la lingua era già più o meno pronta, anche se tra la ‘Lingwe uniuersala’ di allora e l’Esperanto di oggi esisteva ancora una grande differenza. Ne parlai ai miei compagni (ero nell’ottava classe del ginnasio)...⁶⁹.

Subito dopo troviamo un’informazione importante: “Per sei anni ho lavorato perfezionando e provando la lingua – ed ebbi lavoro a sufficienza, anche se nell’anno 1878 mi era sembrato che la lingua fosse già del tutto pronta. Ho tradotto molto (...) e impegnative prove mi mostrarono che ciò, che mi era sembrato del tutto pronto in teoria, non lo era ancora in pratica⁷¹.”

Queste indicazioni sono in totale accordo con il fatto che “quando la maggior parte del mio lavoro era già terminata, apparve sulla scena il Volapük” (nell’anno 1879-1880). All’arrivo del Volapük, Zamenhof avrebbe interrotto per un breve periodo il proprio lavoro, molto probabilmente per esaminare la nuova lingua e, dopo aver trovato quest’ultima non adatta, avrebbe

*nacieceo*⁶⁸.

Tio kondukis Zamenhof-on, kiel skribas Waringhien, “al vera kripligo de la radikoj” - fenomeno, kiu troviĝas ankaŭ en Volapuko. Do, jen la dilemo: ĉu Volapuko tiam influis tiun dialekton de Esperanto, kaj tiun apartan karakterizon, kaj ne la pli-postan evoluon de la lingvo? Aŭ eble okazis la malo: tio estas, tiu simileco de vortokripligo estas tute hazarda, kaj nur pli-poste Volapuko influis la verbovokalojn de Esperanto? Oni devus do forlasi la unuan hipotezon: kiam oni parolas pri la famkonata frazo de Zamenhof, rilate la fakton, ke Volapuko aperis, kiam la plej granda parto de la laboro estas jam farita, eble oni ne devas pensi pri pli postaj jaroj, sed pri pli fruaj... kaj pri aliaj dialektoj de pre-Esperanto. Jen tio, kion skribis Zamenhof en la famkonata letero al Borokvo:

En la jaro 1878 la lingvo estis jam plimalpli preta, kvankam inter la tiama “lingwe uniuersala” kaj la nuna Esperanto estis ankoraŭ granda diferenco. Mi komunikis pri ĝi al miaj kolegoj (mi estis tiam en 8-a klaso de la gimnazio)...⁷⁰.

Eĉ pli grava informo troviĝas tuj poste: “Dum ses jaroj mi laboris perfektigante kaj provante la lingvon – kaj mi havis sufiĉe da laboro, kvankam en la jaro 1878 al mi ŝajnis, ke la lingvo jam estas tute preta. Mi multe tradukadis (...) kaj vastaj provoj montris al mi ke tio, kio ŝajnis al mi tute preta teorie, estas ankoraŭ ne preta praktike⁷².”

Tiuj ĉi indikoj tute kongruas, kun la fakto, ke “kiam la plej granda parto de mia laboro estis jam finita, tiam sur la scenon venis Volapük” (en la jaro 1879). Je la alveno de Volapuko, Zamenhof interrompis dummomente sian laboron, tre verŝajne por ekzameni la novan lingvon, kaj, trovinte ĝin netaŭga, decidis remeti sin al la laboro.

deciso di rimettersi al lavoro.

9.3 A favore di una terza ipotesi / Favore al tria hipotezo

Non si può negare la possibilità (intorno al 1880-1881) di un influsso precoce sull'Esperanto; tuttavia non si può nemmeno negare la possibilità di un secondo influsso più tardo. Probabilmente Zamenhof era venuto a conoscenza del Volapük già nel 1880-1881 e questo aveva influenzato in qualche modo alcuni tratti basilari del suo metodo di lavoro, tuttavia senza modificare sostanzialmente gli elementi più importanti della lingua stessa; successivamente ebbe forse la possibilità di analizzare in modo più approfondito il Volapük (per esempio nel periodo che abbiamo indicato), traendo dal Volapük solo alcuni (pochissimi) elementi che sarebbero poi rimasti in Esperanto 1887, perché l'Esperanto era ormai terminato.

Oni ne povas nei la eblecon de tiu unua influo, sed ankaŭ oni ne povas nei la eblecon de la dua; verŝajne Zamenhof jam en 1881 aŭ pli frue eksciis pri Volapuko, kaj tio iasence influis kelkajn bazajn trajtojn de lia labormetodo, tamen sen direkta influo sur la plej gravaj elementoj de la lingvo mem; poste li havis la eblecon denove analizi Volapukon (eble en la periodo pri kiu oni skribis pli supre) kaj prunteprenis nur kelkajn (malmultegajn) elementojn, kiuj postrestis en Esperanto 1887, tial ke Esperanto estis jam kompleta.

10 Conclusioni / Konkludoj

Dopo aver analizzato i fatti che sono a sostegno della prima ipotesi, e quelli che sono invece a sostegno della seconda ipotesi, si potrebbe concludere dando per più probabile la terza ipotesi, e cioè che Zamenhof sia stato più volte in contatto con il Volapük, ma che la lingua abbia influito sull'Esperanto solo in modo superficiale; forse in modo più marcato una prima volta, meno successivamente; seguendo Waringhien e i testi analizzati, subito dopo la comparsa del Volapük, il giovane Zamenhof avrebbe riconsiderato alcuni elementi del proprio progetto linguistico sulla base della struttura di questa lingua. Alcuni anni dopo, più o meno al momento della stesura definitiva del Primo Libro, Zamenhof, avendo analizzato di nuovo il Volapük – sotto la pressione del movimento volapukista in piena espansione (primo congresso volapukista nel 1884) e della diffusione di nuove informazioni sul Volapük nell'Impero Russo (1885) – avrebbe introdotto alcune piccole modifiche superficiali nell'Esperanto basandosi sul Volapük.

Post la analizo de la faktoj, kiuj subtenas la unuan hipotezon, kaj de la plej lastaj konsideroj, kiuj subtenas la duan hipotezon, oni povus konklude akcepti la trian hipotezon, t.e., ke Zamenhof estis en kontakto kun Volapuko plurfoje, sed ke la lingvo influis Esperanton nur supraĵe; eble pli profunde la unuan fojon, malplimulte pli poste. Kiel opinias Waringhien, kaj surbaze de la tekstoj analizitaj, jam tuj post la apero de Volapuko, la juna Zamenhof eble rekonsideris kelkajn elementojn de sia lingvoprojekto surbaze de la strukturo de la nova lingvo; kelkajn jarojn poste, pli malpli dum la definitiva verkado de la Unua Libro, Zamenhof analizinte denove Volapukon - sub la puŝo de la furoranta volapuka movado (unua volapukista kongreso en 1884) kaj de la disvastigo de novaj informoj pri Volapuko en la Rusa Imperio (1885) – eble enkondukis kelkajn tre simplajn kaj supraĵajn ŝanĝojn en Esperanton surbaze de Volapuko.

Questa è solo un'ipotesi di lavoro,

Kompreneble, temas nur pri laborhi-

che dovrà essere documentata in modo più consistente in ulteriori studi, ma che spiegherebbe la comparsa di alcune vocali indicative del tempo nei verbi identiche a quelle del Volapük, che esistono in Esperanto 1887, ma che non esistevano in Esperanto 1881-1882.

potezo, kiun oni devos pli profunde konsistigi, sed kiu fakte klarigus la aperon de kelkaj tempo-indikaj vokaloj, karakterizaj de Volapuko, kiuj ekzistas en Esperanto 1887, sed kiuj ne ekzistis en Esperanto 1881-1882.

Notes / Notoj

¹*Esenco kaj Estontenco de la Ideo de Lingvo Internacia*, in Zamenhof (1954), pp. 253–segg.

²*Esenco kaj Estontenco de la Ideo de Lingvo Internacia*, en Zamenhof (1954), paĝo 253 kaj sekvantaj.

³Schleyer (1880).

⁴“Nel 1889 il movimento raggiunse il culmine; esistevano allora 283 associazioni, 25 giornali, più di 1000 insegnanti diplomati, manuali in 25 lingue ed erano stati pubblicati complessivamente 384 libri” (Pechan (1979), p. 24.

⁵Schleyer (1880).

⁶“En la jaro 1889 la movado kulminis; tiam ekzistis 283 societoj, 25 gazetoj, pli ol 1000 diplomitaj instruistoj, lernolibroj en 25 lingvoj, ĝis tiam aperis entute 384 libroj” (Pechan (1979), paĝo 24).

⁷Eminente chimico polacco, poliglotta, avvicinatosi al Volapük e poi sostenitore dell’Esperanto, nel quale scrisse e tradusse numerose opere.

⁸Boulton (1962), p. 72.

⁹Eminente pola ĥemiisto, poligloto, unue volapukisto kaj poste subtenanto de la lingvo Esperanto, en kiu li skribis kja tradukis plurajn verkojn.

¹⁰Boulton (1962), paĝo 72.

¹¹Il Volapük non aveva seguito la strada dell’Esperanto, che eran stato provato e migliorato per anni da Zamenhof prima della sua pubblicazione ufficiale.

¹²Volapuko ne estis trairinta la longan vojon de Esperanto, dum jaroj elprovita kaj plibonigita de Zamenhof, antaŭ ĝia oficiala publikigo.

¹³Ferretti (1887), articolo pubblicato ne *La Rivista Emiliana* (Reggio Emilia) il 15 maggio 1887.

¹⁴Ferretti (1887), artikolo eldonita en *La Rivista Emiliana* (Reggio Emilia) la 15an de majo 1887.

¹⁵Grazie alla capacità persuasiva di un importante volapukista dell’epoca, Leopold Einstein, passato all’Esperanto, tutto il circolo volapukista di Norinberga, fondato nel 1885 e uno dei maggiori esistenti all’epoca, nel dicembre 1888 passò all’Esperanto (Privat (1982), p. 43).

¹⁶Danke al la konvinkokapablo de grava volapukisto, Leopold Einstein, kiu transiris al Esperanto, la tuta volapukista klubo de Nurnbergo, fondita en 1885, unu el la plej grandaj tiutempe, en decembro 1888 transiris al Esperanto (Privat (1982), paĝo 43).

¹⁷*La Esperantisto*, Norinberga, pubblicato dal 1/09/1889. In Zamenhof (1929), pp. 258–275.

¹⁸*La Esperantisto*, Nurnbergo, ekde 1a de septembro 1889. En Zamenhof (1929), paĝoj 258–275.

¹⁹Zamenhof (1929), p. 259.

²⁰Zamenhof (1929), paĝo 259.

²¹*Ibidem*, p. 260.

²²*Ibidem*, paĝo 260.

²³*Ibidem*, p. 261.

²⁴*Ibidem*, paĝo 261.

²⁵*Ibidem*, p. 262.

²⁶*Ibidem*, paĝo 262.

²⁷*Ibidem*, p. 264.

²⁸*Ibidem*, paĝo 264.

²⁹*Ibidem*, pp. 267–268.

³⁰*Ibidem*, paĝoj 267–268.

³¹*Ibidem*, p. 273.

³²*Ibidem*, paĝo 263.

³³Zamenhof (1962), p. 6.

³⁴Zamenhof (1962), paĝo 6.

³⁵Zamenhof (1929), p. 168.

³⁶Zamenhof (1929), paĝo 168.

³⁷Zamenhof (1929), pp. 363–364.

³⁸Zamenhof (1929), paĝoj 363–364.

³⁹*Ibidem*, pp. 384–385.

⁴⁰*Ibidem*, paĝoj 384–385.

⁴¹*Ibidem*, p. 403.

⁴²*Ibidem*, paĝo 403.

⁴³*Ibidem*, p. 263.

⁴⁴*Ibidem*, paĝo 263.

⁴⁵È probabile che la data *ante quem* sia il 1880, anno della pubblicazione della grammatica di Volapük sotto forma di libro.

⁴⁶La jaro, en kiu plej frue povis okazi la legado de la gramatiko de Volapuko fare de Zamenhof, estas 1880, kiam oni eldonis la gramatikon libroforme.

⁴⁷Sprague (1888), Introduzione.

⁴⁸Sprague (1888), Enkonduko.

⁴⁹*Ibidem*.

⁵⁰*Ibidem*.

⁵¹Zamenhof (1929), pp. 363–364.

⁵²Zamenhof (1929), paĝoj 363–364.

⁵³Di solito si usano diversi nomi per indicare la lingua internazionale elaborata da Zamenhof; tra questi, i più usati sono Lingua Internazionale e Esperanto. Per indicare le differenti fasi dell'evoluzione della lingua prima della pubblicazione del *Primo Libro* (1887), utilizziamo "Esperanto (anno)", per esempio 'Esperanto 1878'.

⁵⁴Waringhien (1989), pp. 19–49

⁵⁵Waringhien (1989), paĝoj 19–49.

⁵⁶Boulton (1962), p. 47.

⁵⁷Boulton (1962), paĝo 47.

⁵⁸Zamenhof (1929), pp. 264–sgg.

⁵⁹Zamenhof (1929), paĝoj 258–275.

⁶⁰*Ibidem*, pp. 268–269.

⁶¹*Ibidem*, paĝoj 268–269.

⁶²Waringhien (1989), pp. 41–49.

⁶³Waringhien (1989), paĝoj 41–49.

⁶⁴Zamenhof (1929), p. 422.

⁶⁵Zamenhof (1929), paĝo 422.

⁶⁶Waringhien (1989), p. 47.

⁶⁷Zamenhof (1929), pp. 353–354.

⁶⁸Zamenhof (1929), paĝoj 353–354.

⁶⁹*Ibidem*, p. 420.

⁷⁰*Ibidem*, paĝo 420.

⁷¹*Ibidem*, pp. 420–421.

⁷²*Ibidem*, paĝoj 420–421.

About the author / Pri la aŭtoro

Contact address / Kontaktadreso

Roberto Tresoldi

Email / Retadreso: tresoldi.roberto@gmail.com.

Web / Retejo: <http://www.ipernity.com/home/34456>.

Copyright

© BY-ND 2011 Roberto Tresoldi. Pubblicato in Italia. Alcuni diritti riservati.

Bibliography / Bibliografio

- Boulton, M. (1962), *Zamenhof*, La Laguna de Tenerife, Stafeto. 138, 139
- Ferretti, A. (1887), *Notizie compendiose di Volapük*, Fara, Sant'Arcangelo di Romagna (1993). 138
- Pechan, A. (1979), *Gvidlibro por Supera Ekzameno*, HEA, Budapest. 138
- Privat, E. (1982), *Historio de la lingvo Esperanto*, Hago. 118, 138
- Schleyer, J. M. (1880), *Die Weltsprache.*, Sigmaringen. 138
- Sprague, C. E. (1888), *Hand-book of Volapük*, New York. 138, 139
- Waringhien, G. (1989), *Lingvo kaj vivo*, La Laguna, Stafeto. 139
- Zamenhof, L. L. (1929), *Originala Verkaro*, Leibniz. 138, 139
- Zamenhof, L. L. (1954), *Fundamenta Krestomatio*, Rickmansworth. 138
- Zamenhof, L. L. (1962), *Lingvaj respondoj, konsiloj kaj opinioj pri Esperanto*, EFE, Agen. 138